

π
α
ρ
ό
ν

διαστρωματώσεις της μνήμης
και σύγχρονος δημόσιος
χώρος

όρια

μ
έ
λ
λ
ο
ν

π
α
ρ
ε
λ
θ
ό
ν

μνήμη

Δανάη-Αικατερίνη Δουδωνή
Αναστασία Παπαχρήστου

διαστρωματώσεις της μνήμης
και σύγχρονος δημόσιος χώρος

επιβλέπων καθηγητής
Αλέξιος Τζομπανάκης

Πολυτεχνείο Κρήτης
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Φεβρουάριος 2017

Ευχαριστούμε τον επιβλέποντα καθηγητή μας,
κ.Αλέξιο Τζομπανάκη για την πολύτιμη
βοήθεια και καθοδήγηση του.

περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

01

1.1 περίληψη	12
1.2 σκοπός της εργασίας	17
1.3 μεθοδολογία	17

ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

02

2.1 από τη Νεωτερικότητα στη Μετανεωτερικότητα	22
2.2 οι οικονομικό-κοινωνικό-χωρικές συνθήκες στην περίοδο της Μετανεωτερικότητας	28
2.3 αλλαγές στη δομή της πόλης	29
2.4 χωρικοί θύλακες στον αστικό ιστό	33
2.5 προαστικοποίηση-περιαστικοποίηση αστικών λειτουργιών	37
2.6 θυλακοποίηση-ενεργοποίηση του ορίου στην πόλη	40
2.7 η συνέχεια του παρελθόντος στο παρόν: το παράδειγμα της Μπολόνια	45

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ

03

3.1 μνημεία	54
3.2 συλλογική μνήμη	57
3.3 σύγκρουση μνήμης-ιστορίας	61
3.4 διαχείριση παρελθόντος- παρόντος-μέλλοντος	67

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

04

4.1 μεταγραφές ορίου	
4.1.1 μεταγραφή του τοπίου	80
4.1.2 μεταγραφή της πόλης	84
4.2 in-between	88
4.3 η ανάσα της πόλης	92
4.4 η τουριστικοποίηση του ορίου	96
4.5 απώλεια μνήμης	100
4.6 επαναπροσδιορισμός ορίου	104
4.7 σύγχρονο "τείχος"	108
4.8 γραμμικό όριο	114

120	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
126	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
133	ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

101

εισαγωγή

- 1.1_ περίληψη
- 1.2_ σκοπός της εργασίας
- 1.3_ μεθοδολογία

101

1.1 | περίληψη

Στα τέλη του 18ου αιώνα το ευρωπαϊκό τοπίο κλονίζεται λόγω της **βιομηχανικής επανάστασης** και της **παγκοσμιοποίησης**. Οι νέες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν, μετέβαλλαν ριζικά το σκηνικό επηρεάζοντας, όπως είναι φυσικό, και την ίδια τη δομή της πόλης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η πόλη να αλλάξει μορφή και χαρακτήρα και να ακολουθήσει και αυτή τις κοινωνικές καπιταλιστικές επιταγές. **Η πόλη τουριστικοποιείται, εμπορευματοποιείται και απεμπολεί κάθε επαφή με το παρελθόν της, την ιστορία της, κάνοντας με τον τρόπο αυτό αδύνατη την ουσιαστική εξέλιξη της.**

Αυτές οι νέες συνθήκες, οι οποίες αλλοίωσαν σταδιακά την αστική δομή, προϊόντος του χρόνου, δημιούργησαν την **ανάγκη της επαναφοράς της κοινωνικής ταυτότητας της πόλης** και της απαλλαγής της από τον κερδοσκοπικό χαρακτήρα που είχε έως τότε υιοθετήσει. Για τον επαναπροσδιορισμό του χαρακτήρα και της ιστορικής ταυτότητας της πόλης κρίνεται απαραίτητη η **βαθιά γνώση και ο σεβασμός του παρελθόντος** και της διαδρομής της, στοιχείο αναγκαίο για την **αφύπνιση της συλλογικής μνήμης** του τόπου και των κατοίκων. Αν και τα εργαλεία ενεργοποίησης της ιστορικής μνήμης του τόπου είναι αναγκαία και πράγματι οδηγούν στην αστική αναμόρφωση, η άκριτη προσκόλληση στο παρελθόν και στην παράδοση κρύβει τον κίνδυνο της οπισθοδρόμησης και της εξιδανίκευσης του "ένδοξου" παρελθόντος.

Για ένα σύγχρονο αστικό κέντρο ο σεβασμός του παρελθόντος και η επιστροφή στις ρίζες θεωρείται θεμελιώδης, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται όμως ότι συγχρόνως επιβάλλεται η **προσαρμογή στις σύγχρονες βιοτικές κοινωνικές και οικονομικές απαιτήσεις**, οι οποίες με τη σειρά τους **μεταλλάσσουν τα ιστορικά κέντρα σε κεντρικά σημεία πολιτιστικής, ιστορικής, κοινωνικής δραστηριότητας και σε πόλους μνήμης.**

Αυτήν την ανάγκη σύνδεσης του ιστορικού παρελθόντος με τον σύγχρονο ρυθμό της πόλης και την επίτευξη της ιστορικής συνέχειας αυτής πραγματεύεται η παρούσα, η οποία έχοντας λάβει υπόψιν την παραπάνω προβληματική, στοχεύει στην εκτενή παρουσίαση των τρόπων ανάκτησης των ιστορικών κέντρων των πόλεων και την αφύπνιση της συλλογικής μνήμης του τόπου, εξετάζοντας ποικίλες στρατηγικές διαχείρισης των ιστορικών κέντρων και επανένταξης τους στη σύγχρονη πόλη.

1.1 | abstract

In the end of 18th century, the European landscape was shaken by the **industrial revolution** and the emergence of **capitalism**. The newly shaped social, financial and political conditions changed radically this landscape, thus affecting the very structure of cities. As a result, cities' form and character changed according to the needs that capitalism imposed. **Cities started becoming more touristic, more commercial, while every connection with their past and their history was disrupted. The effect of this was that cities' substantial evolution became impossible.**

Those new conditions, which gradually changed urban structures, created, in the passage of time, **the need to restore the social identity of cities** and to relieve the latter from the speculative character that had been adopted thus far. Necessary elements in the re-definition of the character and historical identity of cities are **deep knowledge and respect towards their past** and historical path, which are crucial in the **awakening of collective memory** of both the place and its citizens. However, although the above tools to activate the collective memory of the place are necessary and may, indeed, lead to urban reformation, uncritical adherence to the past and tradition might conceal the risk of backward-looking evolution and idealization of the "glorious" past.

Respect towards the past and return to the roots are deemed fundamental for a modern urban center. However, it shall not be forgotten that, at the same time, **adaptation to modern every day social and economic needs** is also imperative. Such needs **change, in turn, historic centers into focal points of cultural, historical and social activity, as well as into poles of collective memory.**

The present paper examines the need to connect the historical past of cities with their modern pace and structure, and the need to achieve historical continuation. Having taken into account the above considerations, the paper aims at offering an extensive presentation of the ways in which the historic centers of cities may be retrieved, as well as of the ways in which the collective memory of the place may be awakened, by assessing a variety of methods of strategic management of historic centers and the latter's re-introduction into modern cities.

1.2 | σκοπός της εργασίας

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση των στρατηγικών διαχείρισης ιστορικών αποτυπωμάτων σε δημόσιους χώρους και η εμβάθυνση και η ανάδειξη της ιστορικής και πολιτιστικής αξίας τους.

1.3 | μεθοδολογία

Σε επίπεδο μεθοδολογικής προσέγγισης, η εργασία διαιρείται σε τρία μέρη:

Το **Πρώτο Μέρος** πραγματεύεται, μέσα από ελληνική και ξένη βιβλιογραφία, την θεωρητική προσέγγιση των αλλαγών που υπέστη η δομή της πόλης από την περίοδο της Νεωτερικότητας έως την Μετανεωτερικότητα.

Το **Δεύτερο Μέρος** παρουσιάζει μέσα από ελληνική και ξένη βιβλιογραφία την θεματική της έννοιας της μνήμης μέσα από την ιστορική και πολιτιστική αξία των ιστορικών κέντρων και την σχέση παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος.

Το **Τρίτο Μέρος** εκθέτει και αναπτύσσει τις διαφορετικές στρατηγικές διαχείρισης των ιστορικών αποτυπωμάτων υπό τη σκοπιά της έννοιας του ορίου, φυσικού-μορφολογικού, θεωρητικού, τεχνητού, ιστορικού.

μετάβαση από τη Νεωτερικότητα
στη Μετανεωτερικότητα

YOU BECOME WHAT

YOU CONSUME

- 2.1_ από τη Νεωτερικότητα
στη Μετανεωτερικότητα
- 2.2_ οι οικονομικό-κοινωνικό-χωρικές συνθήκες
στην περίοδο της Μετανεωτερικότητας
- 2.3_ αλλαγές στη δομή της πόλης
- 2.4_ χωρικοί θύλακες στον αστικό ιστό
- 2.5_ προαστικοποίηση-περιαστικοποίηση
αστικών λειτουργιών
- 2.6_ θυλακοποίηση-ενεργοποίηση του
ορίου στην πόλη
- 2.7_ η συνέχεια του παρελθόντος
στο παρόν: το παράδειγμα της Μπολόνια

2.1 | από την Νεωτερικότητα στην Μετανεωτερικότητα

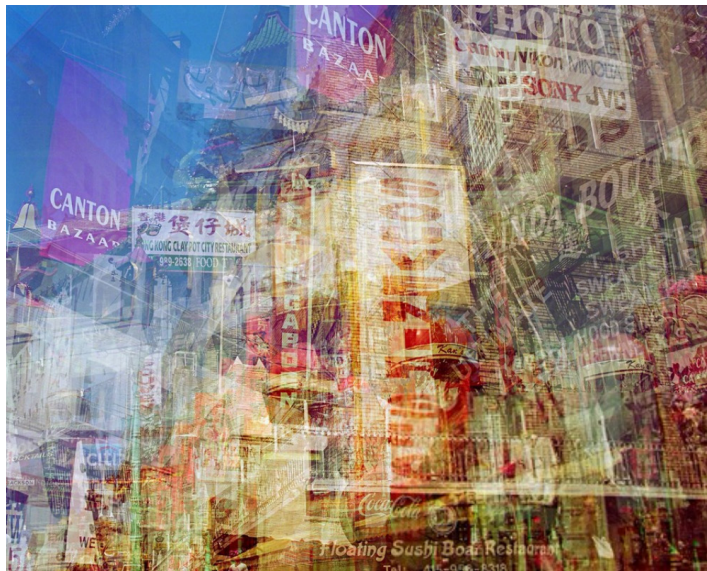
Στα τέλη του 18ου αιώνα το ευρωπαϊκό τοπίο, προϊόν των πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών γεγονότων, διέρχεται κρίση, όταν οι θεσμικές αλλαγές, η επιστημονική πρόοδος, που εφαρμόζεται στις παραγωγικές τεχνολογίες, η οικονομική σε συνδυασμό με τη δημογραφική ανάπτυξη, διαβαίνουν ένα κρίσιμο κατώφλι και προσδίδουν έναν επαναστατικό χαρακτήρα στην αλλαγή.

Μεταξύ άλλων, λόγος που οδήγησε σ' αυτή τη νέα τάξη πραγμάτων είναι και η μετατόπιση του ενεργού πληθυσμού από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα, με αποτέλεσμα την αυξανόμενη συσσώρευση του σε αυτά με ακόμα μεγαλύτερη ταχύτητα. Οι συντελεστές της βιομηχανικής επανάστασης –η αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής και η μηχανοποίηση των παραγωγικών συστημάτων– αλλάζουν για πρώτη φορά μετά τον 13ο αιώνα το ευρωπαϊκό οικιστικό σύστημα τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Παράλληλα, η αναθεώρηση της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, αρχίζοντας από το μεγάλο ευρετήριο της Εγκυκλοπαίδειας (Encyclopedie) του Diderot και του d' Alembert (1751–1765), πραγματοποιείται υπό το φως της λογικής, που αναγνωρίζει σε κάθε μορφή πραγματικότητας μια δική της αντικειμενική τάξη και θέτει υπό αμφισβήτηση την ισορροπία μέσα στο παραδοσιακό σύστημα. Η αρχιτεκτονική και η τοπογραφική σχεδίαση αμφισβητούνται από τον Διαφωτισμό και τις πολιτικές επαναστάσεις στο τέλος του 1700 μ.Χ.. Το ίδιο διάστημα παρατηρείται η ανάγκη για αναδιοργάνωση εξαιτίας της τεχνικής προόδου και του επιχειρηματικού πνεύματος που

κάνουν την εμφάνιση τους την ίδια χρονική περίοδο. Σ' αυτό το κλίμα αναπτύσσεται αυτό που σήμερα καλείται νεώτερος Ευρωπαϊκός πολιτισμός, αλλιώς περίοδος της Νεωτερικότητας. Σύμφωνα με τον Baudelaire: «η **Νεωτερικότητα** είναι το **εφήμερο**, το **φευγαλέο**, το **τυχαίο**, είναι το μισό της τέχνης, ενώ το άλλο μισό είναι το αιώνιο και το αμετάβλητο».¹ Η χρήση του διπόλου αυτού εκδηλώνει αφενός την ανάγκη του ανθρώπου να πιστέψει σε αυτό το νέο και συναρπαστικό γεγονός, στην γέννηση δηλαδή της Νεωτερικότητας, προκειμένου να μπορέσει να ξεπεράσει την αναστάτωση που έχει υποστεί λόγω των συνεχώς μεταβαλλόμενων πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών, αφετέρου εκθέτει τη δυναμική της Νεωτερικότητας να επαναξιολογεί γνώριμες καταστάσεις δημιουργώντας νέες σταθερές και εμπειρίες.

Κατ' εξοχήν έκφραση της Νεωτερικότητας σε επίπεδο κουλτούρας και πνευματικού πολιτισμού αποτελεί το κίνημα του Μοντερνισμού, το οποίο σηματοδοτεί την έλευση της μοντέρνας σκέψης και του σύγχρονου χαρακτήρα, καθώς και της πρωτοτυπίας στην τέχνη. **Η τέχνη, η οποία φαίνεται να επηρεάστηκε περισσότερο, είναι η αρχιτεκτονική, η γνωστή άλλωστε και ως τέχνη-φαινόμενο των πόλεων.** Η μεγάλη τομή στην ιστορική εξέλιξη της πόλης γίνεται στη μετάβαση από τον 19ο στον 20ο αιώνα. Η κυριαρχία του **Μοντέρνου κινήματος** καταργεί τις αλληγορίες και το συμβολικό νόημα του σχεδιασμού της Αναγέννησης, επιδιώκοντας μια **σαφή ρήξη με το παρελθόν.**

¹ Harvey David, *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας: διερεύνηση των απαρχών της πολιτισμικής μεταβολής*, εκδ. Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 1990, σελ.31

εικόνα 3 | Doug Keyes, Chinatown, San Francisco, 2004

εικόνα 4 | Doug Keyes, International District, Seattle, 2003

Το κίνημα αυτό εκφράζει την απεριόριστη πίστη στον ορθολογισμό και στην πρόοδο που αυτός υπόσχεται, πάντοτε μέσω της επιστήμης και της τεχνολογίας, την συνειδητοποίηση της ριζικής αποκοπής από το παραδοσιακό, από το παρελθόν, την αποθέωση του ατομικισμού, το αδιάκοπο κυνήγι του καινούριου, της πρωτοτυπίας και της καινοτομίας, την ηρωική εξερεύνηση των ορίων του ανθρώπου και της τέχνης, μιας τέχνης που εμπορευματοποιείται άκριτα, την διαρκή πρόκληση και έκπληξη. Μέσα δε από την ανάγκη αντιμετώπισης των προβλημάτων της σύγχρονης πόλης, ο Μοντερνισμός εισάγει στον αρχιτεκτονικό και πολεοδομικό σχεδιασμό τον κοινωνικό προβληματισμό και την έννοια του «**zoning**», ανατρέποντας ριζικά την μέχρι τότε αντίληψη του αστικού δημόσιου χώρου. Η έννοια της πλατείας μετασχηματίζεται σε κυκλοφοριακό κόμβο και σχεδόν εξαφανίζεται, οι δρόμοι κατακλύζονται από γρήγορα αυτοκίνητα, ο δημόσιος χώρος διακρίνεται σε ζώνες πρασίνου, παιδότοπων, αθλητικών εγκαταστάσεων.

Η μονολειτουργικότητα σε συνδυασμό με τις ποικίλες αλλαγές της περιόδου οδήγησε σε ένα μεγαλεπήβολο αστικό σχεδιασμό, ο οποίος δεν έλαβε υπόψιν του τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της κάθε πόλης, επιφέροντας **τυποποίηση** και **ισοπεδωτική ομοιομορφία**, με αποτέλεσμα την εξαφάνιση των καθημερινών σχέσεων γειτονιάς και ζωής στην πόλη. **Η «καινοτομία» και το «διεθνές στυλ» απογυμνώνουν τον δημόσιο χώρο, πλήττοντας την έννοια της αστικότητας² και κλονίζοντας τη συλλογική μνήμη.** Απόρροια των ανωτέρω είναι η αμφισβήτηση της επιτυχίας του Μοντερνισμού ως κινήματος τόσο στην πολεοδομική σχεδίαση όσο και στην αρχιτεκτονική.

2.2 | οι οικονομικο-κοινωνικο-χωρικές συνθήκες στην περίοδο της Μετανεωτερικότητας

Στα τέλη του 20ου αιώνα παρατηρήθηκαν ριζικές μεταβολές στις πόλεις και τα αστικά δίκτυα λόγω της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας. Το φαινόμενο αυτό, όπως και η ικανότητα του κεφαλαίου και των επιχειρήσεων να μετακινούνται και να μετεγκαθίστανται, μετέτρεψε όλες τις πόλεις σε εναλλακτικές θέσεις τοποθέτησης κεφαλαίου και εγκατάστασης επιχειρήσεων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων ανταγωνιστικών σχέσεων μεταξύ των πόλεων. «Στο νέο περιβάλλον του εντεινόμενου ανταγωνισμού (βλ. Brotchie κ.ά. 1995, Duffy 1995, Jensen-Butler 1997), οι πόλεις επιχειρούν να προσελκύσουν το κεφάλαιο και τις επιχειρήσεις είτε ανανεώνοντας την οικονομική ελκυστικότητά τους, είτε βελτιώνοντας την ποιότητα του αστικού χώρου (Boyle και Rogerson 2001). Το τελευταίο συνήθως περιλαμβάνει α) την ανάπτυξη των δημιουργικών, πολιτιστικών και ψυχαγωγικών πόλων έλξης και β) την αναβάθμιση της εικόνας της πόλης μέσω μετασχηματισμών του τοπίου (Berlato και Gospodini 2004)».³ Έτσι, στις μεταμοντέρνες αστικές κοινωνίες παρατηρείται η μεγέθυνση των νέων αστικών οικονομιών, καθώς και η δημιουργία νέων τύπων αστικής ανάπτυξης και αναζωογόνησης, που στηρίζονται στην ανάπτυξη νέων πολιτιστικών, ψυχαγωγικών και καταναλωτικών χώρων.

³ Γκοσπονίδη Άσπα, Μπεριάτος Ηλίας(επιμ.), Εισαγωγή: Μετασχηματισμοί των αστικών τοπίων στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης, του ανταγωνισμού των πόλεων και των μεταμοντέρνων κοινωνιών, στο Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη, Εκδόσεις: Κριτική, Αθήνα, 2006, σελ.15

2.3 | αλλαγές στη δομή της πόλης

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τη δομή της πόλης δημιουργείται η **ανάγκη αναβάθμισης της εικόνας της**, αναβάθμιση η οποία συνδέεται με την εκπλήρωση δύο βασικών στόχων, αφενός την **λελογισμένη προώθηση της πόλης ως προϊόντος κατανάλωσης στο χρήστη, επισκέπτη ή κάτοικο, αφετέρου την ενίσχυση της ταυτότητας του χώρου**. Είναι γεγονός ότι οι μαζικές μεταναστεύσεις πληθυσμών, οι οποίες μετασχηματίζουν τις ευρωπαϊκές πόλεις σε πολυεθνικές και πολυπολιτισμικές κοινωνίες και η πορεία προς την «υπερεθνικότητα» στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής πολιτικής ολοκλήρωσης που αμβλύνει τις τοπικές και εθνικές ταυτότητες, έχουν επιφέρει μια αυξανόμενη «κρίση ταυτότητας» των πόλεων. Αυτό το γεγονός καθιστά επιτακτική την **ανάγκη παρέμβασης και ανανέωσης του ιδιαίτερου χαρακτήρα και της ξεχωριστής φυσιογνωμίας κάθε τόπου**.

Βάσει αυτών και κάτω από συνθήκες αβεβαιότητας οι πόλεις θα πρέπει να χρησιμοποιούν/αξιοποιούν ολοένα και περισσότερο **την πολιτισμική και αρχιτεκτονική κληρονομιά τους ως μέσο διατήρησης και ανάδειξης της ιδιαίτερης ταυτότητας του τόπου** προκειμένου να τον υπερασπιστούν. Ταυτόχρονα, θα συνεχίσουν να χρησιμοποιούν με αυξανόμενους ρυθμούς και τον **καινοτόμο σχεδιασμό** του χώρου ως μέσου ενίσχυσης της ταυτότητας του.

Ειδικότερα, η αρχιτεκτονική κληρονομιά, η οποία αντιπροσωπεύει σήμερα για κάθε πόλη στοιχεία-αποσπάσματα της χωρικής μορφολογίας του παρελθόντος της που διατηρούνται και επιβιώνουν για αιώνες,

αποτελεί «αντιθετική δομή» στο εφήμερο των σύγχρονων μορφολογιών, των τάσεων της μόδας, της κοινωνικής αταξίας. Αντίθετα με το κίνημα του Μοντερνισμού, το οποίο απορρίπτοντας το παρελθόν επεδίωκε την πλήρη ταύτιση με τους ταχύτατους και хаοτικούς ρυθμούς του σύγχρονου κόσμου, οι εκφραστές της **Μετανεωτερικότητας** συνειδητοποιούν ότι για την έλευση ενός καλύτερου μέλλοντος θα πρέπει να υπάρξει **επιστροφή στις ρίζες, σεβασμός στο παρελθόν του κινήματος**. Καθώς η Μετανεωτερικότητα επιδιώκει την εναρμόνηση της με τα νέα χαρακτηριστικά της μεταβιομηχανικής κοινωνίας, η προστασία των μνημείων και η αξιοποίηση των ιστορικών διαδρομών αποτελεί προτεραιότητα στην κατασκευή των νέων αστικών τοπίων, παράλληλα πάντοτε με την ενσωμάτωσή αυτών στο σύγχρονο αστικό ιστό. Ο συνδυασμός των ρυθμών και των εποχών κορυφώνεται στη μεταμοντέρνα αρχιτεκτονική και «προικίζει» την πόλη με πολυνοηματικό και ποιοτικό χώρο.

Χαρακτηριστικό στοιχείο ενίσχυσης της ταυτότητας της πόλης, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί και ο καινοτόμος σχεδιασμός του χώρου, που αντιπροσωπεύει εξ ορισμού μια ριζοσπαστική αντιθετική δομή στο μορφολογικό οικείο αστικό περιβάλλον. Ανατρέχοντας στην πρόσφατη ιστορία της αρχιτεκτονικής και του αστικού σχεδιασμού είναι εμφανές ότι στο ξεκίνημά τους όλα τα νέα κινήματα και οι σχολές σχεδιασμού παρήγαγαν έργα –μικρής ή μεγάλης κλίμακας, κτίρια ή δημόσιους υπαίθριους χώρους, αστικές περιοχές ή ακόμη και ολόκληρες πόλεις– τα οποία όντας μορφολογικά καινοτόμα για την εποχή τους⁴ αποτέλεσαν ριζοσπαστικές αντιθετικές δομές στο οικείο αστικό περιβάλλον και έτσι αναδείχθηκαν

σε ελκυστικούς προορισμούς και σημαντικούς πόρους αστικού τουρισμού.⁵

Με τα δεδομένα αυτά προκύπτει ότι **η αρχιτεκτονική κληρονομιά και ο καινοτόμος σχεδιασμός του χώρου έχουν αναλάβει ένα νέο και πλέον σημαντικό ρόλο στη μεταβιομηχανική πόλη– το ρόλο του μοχλού της οικονομικής ανάπτυξης και ιδιαίτερα της ανάπτυξης του αστικού τουρισμού**.⁶

⁴ Για παράδειγμα, στο Μοντέρνο Κίνημα η Εκκλησία Ronchamp του LeCorbusier και η πόλη της Brasília. Στη high-tech αρχιτεκτονική, το κτίριο Pompidou στο Παρίσι και το Κτίριο Lloyd's στο Λονδίνο. Στο Μεταμοντέρνο Κίνημα, η γυάλινη πυραμίδα στο Μουσείο του Λούβρου, τα κτίρια "follies" της LaVillette στο Παρίσι και το συγκρότημα CanaryWharf στα Docklands του Λονδίνου.

⁵ Σύμφωνα με τον Lengkeek (1995), όλες οι κατηγορίες αντιθετικών δομών έχουν συνήθως προσωρινό χαρακτήρα: Με την πάροδο του χρόνου οι αντιθετικές δομές συχνά ενσωματώνονται στην πραγματικότητα της καθημερινότητας και χάνουν το ιδιαίτερο νόημα τους ως κάτι διαφορετικό ως προς το οικείο. Μετά η αναζήτηση για αντιθετικές δομές συνεχίζεται σε νέους ορίζοντες. (Lengkeek, J. 1995, σ. 31). Το ίδιο μπορούμε να πούμε ότι συμβαίνει και στην περίπτωση του καινοτόμου σχεδιασμού: Ήταν οι πρωτοποριακές σχεδιαστικές τάσεις παγιώνονται ως καθιερωμένες πρακτικές του σχεδιασμού, χάνουν τον καινοτόμο χαρακτήρα τους και, κατά συνέπεια, δεν μπορούν πλέον να λειτουργήσουν ως μορφολογικό αξιοθέατο και τουριστικός πόρος.

⁶ ό.π. σελ.170

εικόνα 7 | Αφίσα συνεδρίου για το τοπίο στην ιταλική πόλη Reggio Emilia, 2006

2.4 | χωρικοί θύλακες στον αστικό χώρο

Οι σημαντικές μεταβολές που πραγματοποιήθηκαν στον αστικό χώρο στη διάρκεια του 20ου αιώνα επηρέασαν τη δομή, τον ιστό και την διάρθρωση των χρήσεων γης στις πόλεις. **Η νεωτερική ευρωπαϊκή πόλη των αρχών του 20ου αιώνα**, η οποία συνήθως μορφοποιείτο από νεοκλασικό γεωμετρικό κάναβο, **χαρακτηριζόταν από μίξη χρήσεων γης και μονοπυρηνική χωρική δομή**. Όλες οι περιοχές συνδύαζαν κατοικία, εμπόριο, βιομηχανία, υπηρεσίες, πολιτισμό, αναψυχή κ.λπ., με τα ποσοστά των χρήσεων γης να ποικίλλουν από περιοχή σε περιοχή και να εμφανίζονται ιδιαίτερα αυξημένα στο εμπορικό και διοικητικό κέντρο της πόλης.

Η **πρώτη σημαντική μεταβολή** παρατηρείται τη δεκαετία του '50 με την επικράτηση των αρχών της Χάρτας των Αθηνών και τη διάδοση του φονξιοναλισμού στην πολεοδομία και τον αστικό σχεδιασμό, εισάγοντας το **διαχωρισμό των χρήσεων γης κατά ζώνες** (zoning) ως κυρίαρχο πρότυπο. Στις επόμενες δεκαετίες, μέχρι και τη δεκαετία του '70, όλοι οι Μοντέρνοι αστικοί σχηματισμοί που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της οικιστικής επέκτασης των πόλεων, της αναδόμησης και ανάπλασης αστικών περιοχών, καθώς επίσης και της δημιουργίας νέων πόλεων-δορυφόρων σε μητροπολιτικές περιοχές, δομήθηκαν ως περιοχές αμιγούς κατοικίας οργανωμένες κατά πολεοδομικές ενότητες γύρω από τοπικά κέντρα. Εκεί, με εξαίρεση την κατοικία, χωροθετούνταν σχεδόν όλες οι άλλες χρήσεις γης (εμπόριο, υπηρεσίες, πολιτισμός κ.λπ.), εκτός των βιομηχανιών και των εγκαταστάσεων μεταφορών που ήταν τοποθετημένες σε

ειδικές ζώνες στον περιαστικό χώρο.

Η **δεύτερη μεγάλη μεταβολή** στο κυρίαρχο πρότυπο διάρθρωσης των χρήσεων γης εντοπίζεται τη δεκαετία του '80. Οι μεταμοντέρνες θεωρίες στην αρχιτεκτονική, τον αστικό σχεδιασμό και την πολεοδομία κατέκριναν σκληρά, μεταξύ άλλων, το διαχωρισμό των χρήσεων γης κατά ζώνες (zoning), ως μια από τις πιο αρνητικές μορφές σχεδιασμού της Μοντέρνας πόλης και ως την κύρια αιτία υπολειτουργίας ή/και ερήμωσης του δημόσιου υπαίθριου χώρου αλλά και, γενικότερα, παραγωγής μη δημοφιλούς αστικού περιβάλλοντος. «Ο μεταμοντερνισμός, λοιπόν καλλιεργεί μια αντίληψη για τον ιστό των πόλεων τον οποίο θεωρεί αναγκαστικά κατακερματισμένο, ένα «παλίμψηστο» από μορφές του παρελθόντος τη μια πάνω στην άλλη και ένα «κολάζ» τωρινών χρήσεων, πολλές από τις οποίες μπορεί να είναι εφήμερες»⁷. Ως αποτέλεσμα των Μεταμοντέρνων κριτικών θεωριών οι αστικές περιοχές που σχεδιάστηκαν – και κυρίως ανασχεδιάστηκαν στο πλαίσιο αστικών αναπλάσεων– κατά τη δεκαετία του '80, επανήλθαν και επαναξιοποίησαν την πρακτική της **μίξης των χρήσεων γης** και ειδικότερα τη μίξη κατοικίας με εμπόριο, υπηρεσίες, πολιτισμό και αναψυχή.

⁷ Harvey David, *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας: διερεύνηση των απαρχών της πολιτισμικής μεταβολής*, εκδ. Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 1990, σελ.101

Από τη δεκαετία του '90 και έπειτα, με την ανάπτυξη των νέων αστικών οικονομιών⁸ της μεταβιομηχανικής πόλης, ξεκίνησε ο σταδιακός μετασχηματισμός του κυρίαρχου προτύπου διάρθρωσης των χρήσεων γης προς την κατεύθυνση δημιουργίας **επιλεκτικών χωρικών συγκεντρώσεων**, γνωστών ως **«clusters»**: α) clusters επιχειρήσεων παροχής οικονομικών υπηρεσιών υψηλού επιπέδου και εταιριών υψηλής τεχνολογίας και τεχνογνωσίας, και β) clusters πολιτιστικών βιομηχανιών και χώρων κατανάλωσης.⁹

Άλλωστε, ανατρέχοντας στην ίδια την ιστορία της πόλης οι χωρικές συγκεντρώσεις οικονομικών δραστηριοτήτων στο κέντρο αυτής δεν αποτελούν νέο φαινόμενο αλλά εξακολουθούν να υπάρχουν στον 20ο αιώνα με τη συγκέντρωση εμπορίου και υπηρεσιών σε τμήμα του κέντρου της πόλης, το αποκαλούμενο εμπορικό και επιχειρηματικό κέντρο. Το ίδιο διάστημα, δε, παρατηρείται η δημιουργία οδικών δικτύων στις μεγάλες κυρίως πόλεις, που συγκεντρώνουν ομοειδείς δραστηριότητες (π.χ. χρηματιστηριακές εταιρίες στη Wall Street, θέατρα στη Fifth Avenue της Νέας Υόρκης κ.ά.). «Ωστόσο, κατά τα τελευταία χρόνια, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης εμφανίζεται μια νέα ιδιαίτερη τάση:

⁸ Ως νέες αστικές οικονομίες, ο McNeil και While (2001) προτείνουν την τετραπλή τυπολογία: α) οικονομίες συσσώρευσης, β) οικονομίες της πληροφορίας και της γνώσης, γ) τεχνοπόλεις και δ) πολιτιστικές οικονομίες και οικονομίες ελεύθερου χρόνου.

⁹ Γοσπονίδη Άσπα, Σκιαγραφώντας, ερμηνεύοντας και ταξινομώντας τα νέα τοπία της μεταβιομηχανικής πόλης, στο *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, επιμέλεια: Γοσπονίδη Άσπα, Μπεριάτος Ηλίας, Εκδόσεις: Κριτική, Αθήνα, , 2006, σελ.27

Μέσα στο κέντρο της μεταβιομηχανικής πόλης τείνουν να δημιουργούνται μεγάλες χωρικές συγκεντρώσεις (...) που αποτελούν δημιουργικές νησίδες της νέας οικονομίας και σχηματίζουν εντοπισμένους χωρικούς θύλακες (clusters) μέσα στον ιστό.»¹⁰

¹⁰ ό.π., σελ.28

2.5 | προαστικοποίηση-περιαστικοποίηση αστικών λειτουργιών

Μέχρι τον 20ο αιώνα τα κέντρα των πόλεων, όπως προαναφέρθηκε, συγκεντρώναν τις εμπορικές και επιχειρηματικές λειτουργίες. Έκτοτε, για λόγους χωροταξικούς και λειτουργικούς, για την καλύτερη οργάνωση και εγκατάσταση των νέων πληθυσμών που εγκαταστάθηκαν στα αστικά κέντρα, παρατηρείται **ανάπτυξη αστικών θυλάκων σε περιοχές εκτός του κέντρου**. Συγκεκριμένα, παρατηρείται η δημιουργία των πρώτων πολιτιστικών θυλάκων σε πρώην υποβαθμισμένες κεντρικές αστικές περιοχές, που αναζωογονήθηκαν κυρίως από τη μετεγκατάσταση εκεί πολιτιστικών και ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων.

Τόποι αντίστοιχου υποβαθμισμένου χαρακτήρα αποτελούν ορισμένα τμήματα των ιστορικών κέντρων των πόλεων εξαιτίας της αμηχανίας που προκαλεί η σχεδίαση και ανάπτυξη τους. Το πρόβλημα σύνδεσης παρελθόντος και παρόντος στις συγκεκριμένες περιοχές δημιουργεί **αστικά κενά** στον πυκνοδομημένο αστικό ιστό της πόλης. Αυτή η προβληματική κατάσταση πρέπει να ξεπεραστεί, καθώς τα **ιστορικά κέντρα**, ως φορείς ιστορικής και πολιτισμικής αξίας, **θα πρέπει να αναζητούν και να απαιτούν συνδέσεις και επαφές** (οπτικές, λειτουργικές, συμβολικές κ.λπ.) **με τις νεότερες, σύγχρονες περιοχές της πόλης**.

Περιοχές που χρήζουν σύνδεσης με τον αστικό ιστό μπορούν να θεωρηθούν οι γύρω από το κέντρο πυκνοδομημένες ζώνες κατοικίας, τα λίγο περισσότερο απομακρυσμένα «προάστια» στον περιαστικό χώρο, καθώς επίσης και οι οδικές

(ή γενικότερα κυκλοφοριακές) εισόδους των πόλεων. Αυτές οι περιοχές, στη σημερινή τους μορφή, στερούνται όχι μόνο παρελθόντος και ταυτότητας, αλλά και στοιχείων που αντιληπτικά να μπορούν να τις εντάξουν και να τις συνδέσουν με τα παλαιότερα ιστορικά και λοιπά χαρακτηριστικά στοιχεία της πόλης.

Επομένως, ο περιαστικός χώρος φαίνεται να μετασχηματίζεται προς την κατεύθυνση μιας ιδιόζουσας αστικοποίησης. Ενδιαφέρον είναι μάλιστα το γεγονός ότι η συνεχής και εντατική ανάπτυξη του περιαστικού χώρου φαίνεται να συνοδεύεται συγχρόνως και από μια μεταβολή των προτύπων χωρικής οργάνωσης. Αρχικά, η ανάπτυξη κατοικίας κινείται προς την κατεύθυνση ενός νέου προτύπου που χαρακτηρίζεται από μη σχεδιασμένη, διάσπαρτη ανάπτυξη μονοκατοικιών και μικρών συγκροτημάτων κατοικιών. Επιπλέον, η αποκέντρωση των αστικών οικονομικών δραστηριοτήτων, όπως εμπορικών κέντρων, επιχειρηματικών πάρκων, θεματικών πάρκων, πάρκων αθλητισμού και αναψυχής, τείνει να ακολουθήσει νέα πρότυπα, όπως γραμμική ανάπτυξη κατά μήκος των αυτοκινητόδρομων που διασχίζουν τον περιαστικό χώρο και διάσπαρτη ανάπτυξη μέσα σ' αυτόν.

Ο δημόσιος χώρος της διάχυτης πόλης με τη σειρά του μεταλλάσσεται χάνοντας την έννοια της κεντρικότητας. Άλλοτε παραμένει ασχεδίαστος και άλλοτε παραμελημένος, το φυσικό τοπίο άλλοτε αξιοποιείται και άλλοτε καταστρέφεται, η πολεοδομία σύμφωνα με τους συμβατικούς όρους είναι ανύπαρκτη, ενώ η αρχιτεκτονική μεταβάλλεται διαρκώς και ρευστοποιείται.

Η σύγχρονη πόλη γίνεται ολόένα και περισσότερο ο χώρος του αποξενωμένου ανθρώπου, ο χώρος της λειτουργικής διεκπεραίωσης.

2.6 | Θυλακοποίηση-ενεργοποίηση του ορίου στην πόλη

Σύμφωνα με τον Allen J. Scott «... ο ίδιος ο καπιταλισμός κινείται σε μια φάση στην οποία οι πολιτιστικές μορφές και τα νοήματα γίνονται κυρίαρχα στοιχεία της παραγωγικής στρατηγικής, μέσα στην οποία ολόκληρο το βασίλειο του ανθρώπινου πολιτισμού υποβάλλεται όλο και περισσότερο σε εμπορευματοποίηση» (Scott 1997:323).¹¹

Αυτό αποτυπώνεται και στη μορφολογία του χώρου. Τα **κτιριακά κελύφη που φιλοξενούν εμπορικά κέντρα, επιχειρηματικά πάρκα, θεματικά πάρκα** κ.λπ. συντάσσουν αποσπάσματα κέντρου πόλης, τα οποία όμως είναι ασύνδετα μεταξύ τους και διασκορπισμένα στον υπαίθριο χώρο, χωρίς δομή και χωρίς περιφερειακό ιστό που να τα συνδέει σε ενιαίο σύνολο. Επομένως, βάσει των ανωτέρω φαίνεται να προκύπτει ότι **αυτοί οι χώροι στόχο έχουν μονάχα το κέρδος και την ανάπτυξη καταναλωτικών αναγκών και καπιταλιστικών προτύπων, λειτουργώντας ως υποκατάστατα του παραδοσιακού δημόσιου χώρου**, ως κατεξοχήν δημιουργήματα της κοινωνίας της υπερκατανάλωσης. Οι ελεύθεροι χώροι ιδιωτικοποιούνται, αποκτούν υπερβολική οικονομική-ανταλλακτική αξία, παράγονται με άλλα λόγια από το ιδιωτικό για το ιδιωτικό, ώστε να καταναλωθούν στη συνέχεια από αυτό. **Ο άνθρωπος παύει να είναι κάτοικος, να δρα, να ενεργεί στον ελεύθερο δημόσιο χώρο.**

¹¹ ό.π., σελ.31

Αντίθετα, γίνεται απλός καταναλωτής και έρμαιο της εμπορευματοποίησης, χάνοντας την κοινωνική του διάσταση και υπόσταση.

εικόνα 8 | Bansky, Dismaland

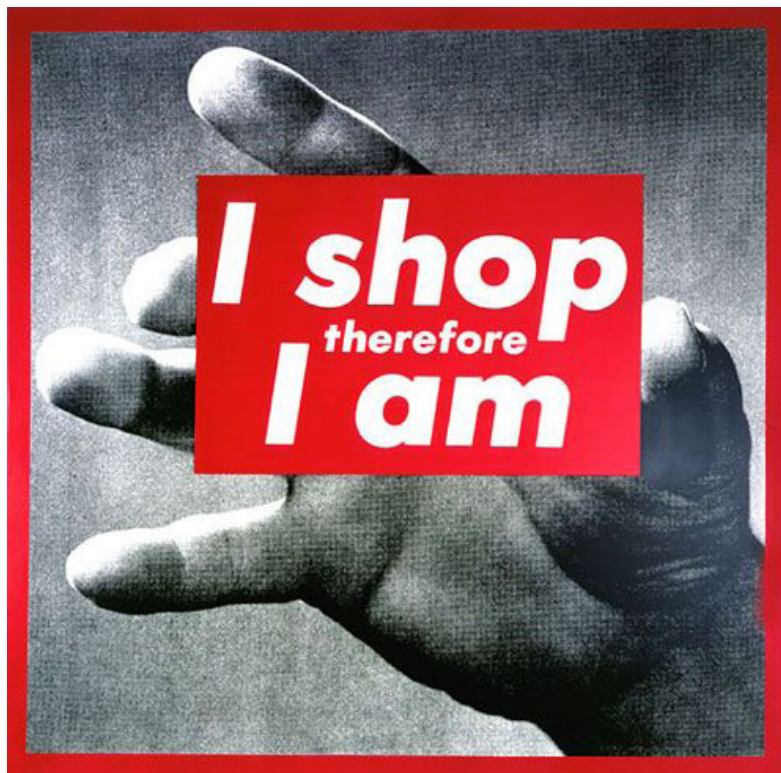
εικόνα 9 | Banksy, Dismaland

Η ίδια κατάσταση περιγράφει και τη ζωή στο **ιστορικό κέντρο της πόλης με τον πυρήνα αυτής να θυλακοποιείται**. Ως κυρίαρχος λόγος ύπαρξης της πόλης παρουσιάζεται το **περιστασιακό, το επικερδές, το εφήμερο**. Αυτό προβάλλεται ως δεδομένο και ως ζητούμενο. **Η πόλη τουριστικοποιείται, εμπορευματοποιείται** και θυσιάζεται στον βωμό του χρήματος και του κέρδους. **Απεμπολεί κάθε επαφή με το παρελθόν της, την ιστορία της, κάνοντας με τον τρόπο αυτό ακατόρθωτη την ουσιαστική εξέλιξη της.**

Η ανάγκη του ανθρώπου να επωφεληθεί αξιοποιώντας εμπορευματικά το ιστορικό του παρελθόν, το μνημειακό του απόθεμα καταλήγει να παρακωλύει κάθε περαιτέρω εξέλιξη του αστικού κέντρου και κάθε πραγματική επανένωση του με την ιστορική του διαδρομή. Η πόλη που κάποτε αποτελούσε το σύνδεσμο παρόντος και παρελθόντος μέσω της μνήμης, πλέον οριοθετείται νοηματικά και περιχαράκωνεται λειτουργικά εξυπηρετώντας κατά βάση τις επιχειρηματικές και εμπορευματικές ορέξεις που επιτάσσει το σύστημα και η εποχή. **Το ιστορικό κέντρο υποβαθμίζεται, ευτελίζεται, «πωλείται».**

«Στη σύγχρονη περίοδο το κλείσιμο του χάσματος ανάμεσα στη λαϊκή κουλτούρα και την πολιτισμική παραγωγή, αν και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις νέες τεχνολογίες στην επικοινωνία, μοιάζει να στερείται οποιαδήποτε πρωτοποριακή ή επαναστατική ορμή, γεγονός που οδηγεί πολλούς να κατηγορούν τον μεταμοντερνισμό για ξεκάθαρη και άμεση παράδοση στην εμπορευματοποίηση και στην αγορά (Foster, 1985)».¹²

¹² Harvey David, *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας: διερεύνηση των απαρχών της πολιτισμικής μεταβολής*, εκδ. Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 1990, σελ.93

εικόνα 10 | Barbara Kruger, Untitled (I Shop Therefore I Am), 1987

2.7 | η συνέχεια του παρελθόντος στο παρόν: το παράδειγμα της Μπολόνια

Παρά τους εντατικούς ρυθμούς της εμπορευματοποίησης, της τουριστικοποίησης και της συνεχούς ανάπτυξης καπιταλιστικών προτύπων, η πόλη της **Μπολόνια** είναι ένα από τα παραδείγματα ιστορικών πόλεων που κατάφεραν να ακολουθήσουν έναν **εναλλακτικό πρόγραμμα ανάπτυξης του ιστορικού τους κέντρου** αποτινάζοντας τις καθιερωμένες πρακτικές σχεδίασης.

Να σημειωθεί ότι η Μπολόνια είναι η πόλη με το μεγαλύτερο ιστορικό κέντρο στην Ιταλία μετά τη Βενετία. Για την ανάδειξη του κέντρου της το 1971 συντάχτηκε το τελικό «Σχέδιο Οικονομικής και Κοινωνικής Ανασυγκρότησης» από τον Leonardo Benevolo και τις τεχνικές υπηρεσίες του δήμου της περιοχής. **Στόχος** του σχεδίου ήταν η αλλαγή των υπαρχουσών τάσεων στο ιστορικό κέντρο και η **επανάκτηση του ιστορικού και κοινωνικού χαρακτήρα του**.

Πιο συγκεκριμένα, οι προτάσεις επικεντρώνονταν στη **διατήρηση της αρχιτεκτονικής, της πολιτιστικής, της καλλιτεχνικής φυσιογνωμίας και στην αναβίωση της κοινωνικής δομής του ιστορικού κέντρου**. Επιπλέον, ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στην προσαρμογή της ιστορικής κληρονομιάς στις σύγχρονες απαιτήσεις, στην ιεράρχηση του οδικού άξονα με προτεραιότητα τον πεζό, καθώς και στην κατασκευή ή επανάχρηση κτιρίων ως κοινωνικών κατοικιών για τη λύση του προβλήματος στέγασης. Σκοπός ήταν η διάθεση των κενών διαμερισμάτων σε ηλικιωμένους, σπουδαστές ή δικαιούχους κοινωνικής κατοικίας. Ωστόσο, αν

και η πορεία του στρατηγικού αυτού σχεδιασμού τελικά ανεκόπη λόγω προβλημάτων χρηματοδότησης και εκδήλωσης ενδιαφέροντος και συμμετοχής ιδιωτικών συμφερόντων, αξίζει να σημειωθεί ότι το μεγαλύτερο μέρος των επεμβάσεων κινήθηκε πράγματι προς την κατεύθυνση των κοινωνικών, πολιτιστικών και εκπαιδευτικών υπηρεσιών και παροχών.

εικόνα 11 | Bologna, Italy

Συμπερασματικά, οι στόχοι που αρχικά τέθηκαν, καθώς και τα ίδια τα αποτελέσματα της ανάπτυξης, κινήθηκαν στην σωστή κατεύθυνση, τόσο για την ζωή των κατοίκων, όσο και για την εξέλιξη της πόλης. Οι ίδιες, δε, αρχές και στρατηγικές συναντώνται και στην Χάρτα του Άμστερνταμ (1975), στόχος της οποίας ήταν η εύρεση τρόπων διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, η ενίσχυση της ταυτότητας του τόπου, η ανάδειξη της ιστορικής και πολιτισμικής αξίας των ιστορικών κέντρων, η ισορροπία ανάμεσα στο παλιό και το νέο, καθώς και η σύνδεση τους με τον σύγχρονο αστικό ιστό.

Αυτή όμως ακριβώς η σχέση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς με τις σύγχρονες επεμβάσεις είναι που προκαλεί φόβο για την αλλοίωση της ποιότητας των ιστορικών πόλεων. Ωστόσο, ο πραγματικός κίνδυνος έγκειται στην άγνοια του ανθρώπου για την κληρονομιά του και στην αδιαφορία του για τις ιστορικές του ρίζες. Η αντίληψη αυτή, όπως είναι λογικό, δημιουργεί ασυνέχειες στο ίδιο το παρελθόν του κάθε ανθρώπου-πολίτη και κατ' επέκταση ασυνέπειες στην αστική εξέλιξη.

Κατόπιν αυτών, γίνεται εμφανές ότι για την **αποκατάσταση** και την **ανάπλαση των ιστορικών κέντρων**, πρέπει **να αποφευχθεί η στείρα εμπορευματοποίηση και τουριστικοποίηση** τους προς όφελος του κεφαλαίου, αλλά **να επιδιωχθεί η εστίαση στην ιστορικότητα του τόπου**. Για την επαναφορά και την επανάκτηση του ιστορικού και πολιτιστικού χαρακτήρα του κέντρου, κρίνεται αναγκαία μία **διεπιστημονική προσέγγιση** κατά τις επεμβάσεις αυτές. Εν προκειμένω, σκοπός της διεπιστημονικότητας, όπως κάθε πολυδιάστατου

εργαλείου, είναι μέσω της σύνθεσης και της σύνδεσης των εμπλεκόμενων επιστημονικών πεδίων να αναλύσουν εις βάθος και να αξιοποιήσουν πεδία της επιστήμης και της τέχνης που δεν σχετίζονται αποκλειστικά με την αρχιτεκτονική, αλλά την κοινωνία, την οικονομία, τον πολιτισμό εν γένει. Εξάλλου, οι επεμβάσεις αυτές απαιτούν ευαίσθητους χειρισμούς τόσο κατά την αποκατάσταση, όσο και κατά την εύρεση κατάλληλων νέων χρήσεων γης και λειτουργιών για την αναζωογόνηση της πόλης. Όλα αυτά συνδιαμορφώνουν ένα **πλαίσιο σεβασμού και ανάδειξης του ιστορικού παρελθόντος της πόλης, αφυπνίζουν την πολιτισμική, αρχιτεκτονική και ιστορική κληρονομιά των κατοίκων και ενεργοποιούν τους μηχανισμούς της συλλογικής μνήμης**. Το παρελθόν είναι το θεμέλιο της ατομικής και της συλλογικής ταυτότητας. Αυτός είναι και ο λόγος που τα αντικείμενα του παρελθόντος έχουν τη δύναμη να προσδώσουν σπουδαιότητα και ιστορική συνέχεια ως πολιτισμικά σύμβολα, εξασφαλίζοντας μία συνέχεια ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, μία συνέχεια που δημιουργεί μια αίσθηση διαδοχής, ένα σταθερό σύστημα διατεταγμένου νοήματος μέσα από το τυχαίο χάος και τις αλλαγές των σύγχρονων απαιτήσεων.

η ιστορική και πολιτιστική αξία
των ιστορικών κέντρων

- 3.1_ μνημεία
- 3.2_ συλλογική μνήμη
- 3.3_ σύγκρουση μνήμης-ιστορίας
- 3.4_ διαχείριση παρελθόντος-
παρόντος-μέλλοντος

103

3.1 | μνημεία

«Σε όλες τις εποχές η γνώση του παρελθόντος ήταν κάτι επιθυμητό μόνο εφόσον εξυπηρετούσε το μέλλον και το παρόν, κι όχι την εξασθένιση του παρόντος ή την εκκρίζωση ενός ζωτικού και δυναμικού μέλλοντος.»¹³

Η ιστορία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της ύπαρξης του ανθρώπου τόσο ως ατομικότητας, όσο και ως μέλους της κοινωνίας. Είτε αυτή προέρχεται από προσωπικά βιώματα ή βιώματα άλλων ή ακόμη και από καταγεγραμμένες πηγές, η μεγαλύτερη **απόδειξη της ύπαρξης και της υπενθύμισης της ιστορικής συνέχειας του ανθρώπου** είναι όλα εκείνα **τα στοιχεία και οι μνήμες που συνθέτουν το ιστορικό κέντρο μιας πόλης** και αποτυπώνονται με κυρίαρχη **οπτική απόδειξη στα μνημεία της.**

«Όμως, τι είναι ένα μνημείο; Υπό μία έννοια, όλες οι αρχιτεκτονικές κατασκευές όλων των εποχών, όλα τα έργα τέχνης, όλα τα ανθρώπινα τεχνήματα, είναι μνημεία: αναλαμβάνουν μια μνημονική και ιστορική λειτουργία στο πλαίσιο ενός ευρύτερου πολιτισμού, διατηρώντας και υπενθυμίζοντας τις αξίες, τα ήθη, τα έθιμα, τις νοοτροπίες, τις συνήθειες, τον τρόπο σκέψης και τη βούληση των εποχών που τα γέννησαν, των ανθρώπων που τα θεμελίωσαν. Είναι αλήθεια ότι **η έννοια του μνημείου** είναι τόσο γενική που μπορεί να περιλάβει σχεδόν τα πάντα: **κάθε ανθρώπινο προϊόν**

¹³ Nietzsche Friedrich, *Ιστορία και ζωή*, εκδ. «ΓΝΩΣΗ», Αθήνα, 1993, σελ.41

που διαρκεί υλικά στο χρόνο, έχοντας συμπυκνώσει ένα σύνολο προθέσεων και νοημάτων, ενδέχεται κάθε στιγμή να επικοινωνήσει το πλέγμα των πνευματικών του ιδιοτήτων και έτσι να λειτουργήσει μνημονικά, αξιολογικά, ιστορικά. Για τον Jacques Le Goff, κάθε τεκμήριο είναι ένα μνημείο».¹⁴

Εντούτοις παρατηρείται μια έντονη διαφοροποίηση ανάμεσα στα αρχιτεκτονικά μνημεία και στα άλλου είδους τεχνήματα του ανθρώπου. **Τα αρχιτεκτονικά μνημεία διατηρούνται στον τόπο όπου δημιουργήθηκαν.** Η χωρική τους διάσταση, η άρρηκτη συνάφειά τους με την ανθρώπινη κατοίκηση, με την εστία, είναι στοιχεία που τους χαρίζουν νοηματική πληρότητα.¹⁵ Τα αρχιτεκτονικά μνημεία, αν και **φέρουν έντονα το παρελθόν και τις αναμνήσεις, συνδιαλέγονται με το παρόν και συμβαδίζοντας ουσιαστικά με το χρόνο,** αποτελούν το σταθερό θεμέλιο της συνοχής των τόπων, με μια φόρτιση που νοηματοδοτεί διαρκώς το χώρο και το χρόνο.¹⁶

Τα μνημεία μέσα από τη διαχρονική τους ύπαρξη και την ιστορική τους πορεία αφήνουν **ίχνη του παρελθόντος που ακτινοβολούν στο παρόν** και γίνονται αντιληπτά ποικιλοτρόπως ανάλογα με τον εκάστοτε

¹⁴ Σταυρίδης Σταύρος (επιμ.), *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2006, σελ. 273

¹⁵ ό.π., σελ. 273

¹⁶ Κοντογιάννη Χριστίνα-Μαρία, Μητροκανέλου Κωνσταντίνα, Πόλη και ψυχή: κατασκευάζοντας μνήμες... στο χώρο και στο χρόνο, ερευνητική εργασία, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Ιούλιος 2013, σελ. 108

παρατηρητή. Αυτό σημαίνει ότι το παρελθόν και η αποτύπωση αυτού, υλική και μη, δεν ερμηνεύεται με έναν μόνον τρόπο, αλλά με ποικίλους. Αυτό συμβαίνει γιατί ο τρόπος που κατανοούμε το παρελθόν σχετίζεται με το υποκείμενο και με το χωροχρόνο που βρίσκεται αυτό. Σε κάθε περίπτωση όμως οι αντιλήψεις του εκάστοτε ερμηνευτή έχουν επηρεαστεί από μία συλλογική μνήμη που συνεχώς μεταβάλλεται, διότι περνώντας από γενιά σε γενιά κάθε προηγούμενη συλλογικότητα αφήνει τα ίχνη της, τα οποία επηρεάζουν και μεταφυτεύονται στην επόμενη. Κατά συνέπεια, η υλικότητα της μνήμης και η πλαστικότητα της αφήγησης είναι κάτι ρευστό και ευμετάβλητο.

Επιπλέον, σύμφωνα με τον Winfried Speitkamp η ιστορία, μέσω της διαρκούς υπάρξεως των αρχιτεκτονικών μνημείων, συνδέεται με το παρόν και συνθέτει μία πολιτική κουλτούρα, μία κουλτούρα μνήμης, στην οποία αντιστοιχεί ένα πολιτικό-πολιτιστικό σύστημα σημείων.¹⁷ Το ίδιο σύστημα αξιών διέπει και την ιστορική πόλη, καθώς η αρχιτεκτονική και ο αστικός σχεδιασμός, ως οι κατεξοχήν υλικές εκφράσεις της κοινωνίας στο χώρο, συμβάλλουν στην ποιοτική εξέλιξη της πόλης, χειρίζονται και ενεργοποιούν την κοινωνική και συλλογική μνήμη. Εξάλλου, **η αρχιτεκτονική ανέκαθεν σχετιζόταν με την ανθρώπινη μνήμη.**

¹⁷ ό.π., σελ. 101

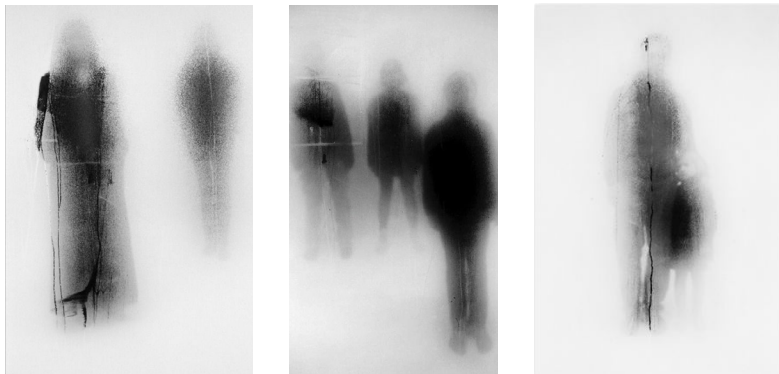
3.2 | συλλογική μνήμη

Είναι γεγονός ότι καμιά κοινωνία δεν διατηρείται αναλλοίωτη και αμετάβλητη στο χρόνο. Εκείνο όμως που διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία και προσδιορίζει την κάθε μεταβολή είναι οι τρόποι, οι ρυθμοί, και η ίδια η κοινωνική εμπειρία της αλλαγής. Ο χρόνος συντίθεται μέσω των εναλλασσόμενων συνθηκών και εμπειριών του ανθρώπου και της κοινωνίας. Αντίθετα, **ο χώρος αντιπροσωπεύει την αίσθηση του αμετάβλητου, του σταθερού, του «άχρονου».** Επομένως, ο χώρος συνδυάζεται με την αποτύπωση μιας διάρκειας, της αίσθησης αυτού που δεν αλλάζει. Μέσα σ' αυτούς τους χαοτικούς και διαρκώς εναλλασσόμενους ρυθμούς ο άνθρωπος αναζητώντας σταθερές και σημεία αναφοράς, προκειμένου να αισθανθεί ασφάλεια και οικειότητα, εναποθέτει τη μνήμη του σε χωρικές διατάξεις οριστικοποιώντας κατά το δυνατόν ένα άφθαρτο παρελθόν.

Σύμφωνα με τον Maurice Halbwachs, η μνήμη δεν περιορίζεται στην ανάμνηση και ανάκληση απλώς του παρελθόντος, αλλά περιλαμβάνει ένα ολόκληρο πλέγμα εξωτερικών προς το άτομο σχέσεων, μορφών και αντικειμένων που στηρίζουν, εξαντικειμενικεύουν και ενσαρκώνουν το παρελθόν. Κατά την άποψή του, **οι μνήμες είναι καθαρά κοινωνικές, αφού η κατασκευή και συνοικοδόμησή τους συνίσταται στην αλληλεπίδραση με τους άλλους,** ενώ η ενεργοποίησή τους εξαρτάται από τις συνθήκες που παρουσιάζονται στην κοινωνική ζωή. «Τα άτομα είναι αυτά που

θυμούνται, αλλά τα άτομα ως μέλη κάποιας κοινωνικής ομάδας» (1950:33).¹⁸ **Κάθε ατομική μνήμη αποτελεί μέρος μιας ολότητας και μίας θεώρησης της συλλογικής μνήμης.** Η συλλογική και ατομική μνήμη τέμνονται όσο και η διάρκεια της ανθρώπινης ζωής με την κοινωνική διάρκεια. Κατά συνέπεια, η ίδια η συλλογική μνήμη δεν είναι και δεν μπορεί να είναι ενιαία, αλλά πολλαπλή, καθώς εξαρτάται από την κοινωνική ομάδα στους κόλπους της οποίας αυτή δημιουργείται και μετασχηματίζεται. Είναι φανερό ότι η **συλλογική μνήμη** υπόκειται σε μία συνεχή ανάπλαση, η οποία καθορίζεται σαφώς από τις εκάστοτε παροντικές κοινωνικές συνθήκες. **Δεν αποτελεί μία στείρα καταγραφή και μηχανική αποθήκευση του παρελθόντος στον ανθρώπινο νου, αλλά διαμορφώνει την κοινωνική πραγματικότητα στο παρόν.**

εικόνα 13, 14, 15 | John Batho, 1998

¹⁸ Μπενεβίστε Ρ., Παραδελλός Θ. (επιμ.), Διαδρομές και τόποι της μνήμης: ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1999, σελ. 28

Η συλλογική μνήμη ορίζεται ως η μεταβίβαση, από γενιά σε γενιά, των γεγονότων που επέφεραν ανατρεπτικές αλλαγές στο άτομο ή στην κοινωνία. Η μνήμη δεν είναι ούτε τυπική επανάληψη, ούτε στεγνή αναπαραγωγή, ούτε παθητική εικόνα που κατοικοεδρεύει στον ανθρώπινο εγκέφαλο. Είναι μια δυναμική διαδικασία σε συνεχή εξέλιξη. Η Jodelet¹⁹ επισημαίνει μάλιστα ότι **η μνήμη είναι σύνθεση, δημιουργία, φαντασία και κατασκευή του παρελθόντος, μια διαλεκτική εμπειρία που παλινδρομεί μεταξύ παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος.**²⁰

Άλλωστε, τα ίδια αυτά χαρακτηριστικά διέπουν και την αρχιτεκτονική τέχνη, γεγονός που αποδεικνύει την άμεση σχέση αυτής με τη μνημονική λειτουργία και εξωτερική έκφραση. **Η αρχιτεκτονική επιτρέπει στην πόλη να αποκτήσει ιστορικές ρίζες και συγχρόνως συμβάλλει στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης,** την οποία έχει ανάγκη να εκφράσει η κοινωνία, μέσα από την κατασκευή αρχιτεκτονικών μνημείων στις ιστορικές πόλεις. **Σκοπός της, μεταξύ άλλων, είναι και η ανάκληση του παρελθόντος με τη δημιουργία τόπων μνήμης, τόπων που νοσηματοδοτούν και σηματοδοτούν το σύγχρονο κόσμο,** τόπων που διαμορφώνουν εθνικές και κοινωνικές ταυτότητες αποδίδοντας παράλληλα αξία, τόσο ιστορική όσο και πολιτισμική στα ιστορικά κέντρα των πόλεων.

¹⁹ Jodelet D., *Memoire de masse: le cote morale et affectif de l'histoire*, Bulletin de psychologie, 405, XLV, 1992, σελ. 239-256

²⁰ Halbwachs Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, επιμ. Μαντόγλου Α., εκδ. Παπαζήση ΑΕΒΕ, Αθήνα, 2013, σελ. 21

Εξάλλου, δεν είναι άστοχο να καταλήξει κανείς στη συνειδητοποίηση ότι η συλλογική μνήμη διαμορφώνει διαρκώς πλαίσια υποδοχής του παρόντος στην πόλη, συσχετίζοντας το “τότε” με το “τώρα”, ανασκευάζοντας και μετασχηματίζοντας το παλαιό σε νέο. Μία τέτοια μνήμη έχει τη δύναμη και τη δυνατότητα να θέτει το παρελθόν στην υπηρεσία του παρόντος και να γεννά ιστορία. Υπό το φως αυτό, **η συλλογική μνήμη πλάθει το μέλλον, το μέλλον της ιστορικής πόλης.**²¹

²¹ Nietzsche Friedrich, *Ιστορία και ζωή*, εκδ. «ΓΝΩΣΗ», Αθήνα, 1993, σελ.21

3.3 | σύγκρουση μνήμης-ιστορίας

Παρόλο που η μνήμη αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της ζωής του ανθρώπου και συμβάλλει στην εξέλιξη του ίδιου και του περιβάλλοντός του, πολλές φορές δημιουργεί την πεποίθηση ότι αναφέρεται μόνον στο παρελθόν, προκαλώντας την ψευδαίσθηση της ταύτισης της με την ιστορία.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Γάλλο ιστορικό Ζακ Λε Γκόφ, με τον ίδιο τρόπο που το παρελθόν δεν συνιστά την ίδια την ιστορία, αλλά το αντικείμενό της, έτσι και **η μνήμη δεν είναι η ιστορία, αλλά ένα από τα αντικείμενά της.**²² Ο Halbwachs με τη σειρά του ορίζει την ιστορία ως μία συλλογή των πιο αξιοσημείωτων γεγονότων της ανθρώπινης μνήμης. Ιστορία υπάρχει μόνον όταν πάψει να υπάρχει μνήμη. Αν οι μνήμες είναι ζωντανές δεν υπάρχει ανάγκη και έρεισμα για να γραφτεί ιστορία. Έτσι, η ανάγκη να γραφτεί η ιστορία μιας περιόδου, μιας κοινωνίας ή ακόμη κι ενός ατόμου προκύπτει μόνον όταν οι εικόνες είναι πλέον αρκετά απομακρυσμένες στο παρελθόν.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, οι δύο έννοιες, **μνήμη και ιστορία, συγχέονται κυρίως επειδή η μία ενυπάρχει στην άλλη.** Άλλωστε, για την καλύτερη κατανόησή τους επιλέγεται συνήθως η ανάλυσή τους μέσα από την σύγκρουση των δύο όρων. Υπό αυτό το πρίσμα ο P. Nora αναφέρει: «Η ιστορία είναι η πάντα προβληματική και ανολοκλήρωτη ανακατασκευή αυτού

²² Le Goff Jacques, *Ιστορία και μνήμη*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1998, σελ. 182

που δεν υπάρχει πλέον. Η μνήμη είναι ένα φαινόμενο πάντα επίκαιρο, ένας δεσμός τον οποίο ζούμε στο αιώνιο παρόν. **Η ιστορία είναι μια αναπαράσταση του παρελθόντος. Η μνήμη είναι από την φύση της πολλαπλή, συλλογική, αλλά και εξατομικευμένη.** Η ιστορία, αντίθετα, ανήκει σε όλους και σε κανέναν και έτσι αναφέρεται στο παγκόσμιο. Η μνήμη ριζώνει στο υπαρκτό, στο χώρο, στο νεύμα, την εικόνα, το αντικείμενο. Η ιστορία δεν αγκιστρώνεται παρά σε χρονικές συνέχειες, στην εξέλιξη και τη σχέση των πραγμάτων.»²³

Στην πραγματικότητα, στη συνεχή ανάπτυξη της συλλογικής μνήμης δεν υπάρχουν διαχωριστικές γραμμές καθαρά χαραγμένες, όπως συμβαίνει στην ιστορία, υπάρχουν απλώς άτακτα και αβέβαια όρια. **Το παρόν και το παρελθόν δεν συγκρούονται, διότι βαίνουν παράλληλα σαν δυο γειτονικές ιστορικές περίοδοι,** τις οποίες ο μελλοντικός ιστορικός δεν δύναται να ξεχωρίσει γιατί και οι δυο είναι εξίσου υπαρκτές και ανύπαρκτες γι' αυτόν και σε κάθε περίπτωση πραγματικές. Η μνήμη μιας κοινωνίας εκτείνεται ως εκεί που μπορεί, δηλαδή ως εκεί που φτάνει η μνήμη των ομάδων από τις οποίες απαρτίζεται. Και αυτό συμβαίνει πολύ απλά επειδή οι ομάδες που διατηρούσαν την ανάμνησή τους έχουν χαθεί.²⁴

²³ Σταυρίδης Σταύρος (επιμ.), *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2006, σελ. 110

²⁴ Halbwachs Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, επιμ. Μαντόγλου Α., εκδ. Παπαζήση ΑΕΒΕ, Αθήνα, 2013, σελ. 106

εικόνα 16 | Thomas Prinzhofen, Venus

Η πόλη, πιο συγκεκριμένα, υπάρχει και συνεχίζεται στο χρόνο ως εκείνο το δίκτυο σχέσεων, χωρικών και χρονικών, που εκδηλώνουν τις κοινωνικές σχέσεις ως γεγονότα. Η διάρκειά της δεν βρίσκεται στις υλικές παρουσίες των ανθρώπινων έργων, αλλά στο γεγονός ότι κάποιοι αναγνωρίζουν σ' αυτά τα έργα μια επανάληψη, μια επιβεβαίωση ενός παρελθόντος που έχει γι' αυτούς νόημα. Κύριος εκφραστής της μνήμης στην πόλη είναι η αρχιτεκτονική της που χωροποιεί το χρόνο, γίνεται μνημονικός κώδικας του υλικού πολιτισμού και ταυτόχρονα, θέατρο των κοινωνικών και πολιτικών γεγονότων και υποστηρίζει τις σύγχρονες κοινωνικές και πολιτικές ταυτότητες ενεργοποιώντας το ιστορικό τους βάθος.²⁵

Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί ότι μπορεί μεν τους τόπους μνήμης και τα αντικείμενα να τα δημιουργεί ο άνθρωπος για να ενεργοποιήσει ή να συντηρήσει τη μνήμη, αλλά σημασία και σκοπός εν τέλει είναι να εντυπωθούν στον ανθρώπινο νου τα στοιχεία αυτά που ξυπνούν στη μνήμη την εμπειρία της πόλης και τον συνδέουν με το παρόν. **Στόχος είναι η διάδραση, η αλληλεπίδραση της ανθρώπινης εμπειρίας και ύπαρξης χωροχρονικά.** Δεν αναζητούνται στοιχεία που αναφέρονται στον ιστορικό χρόνο, αλλά στον βιωματικό χρόνο του κάθε ανθρώπου-πολίτη. Τα στοιχεία αυτά θα συγκροτήσουν το μνημείο-πόλη.

Η σημασία των μνημείων για την ατομική, αλλά και τη συλλογική μνήμη είναι τεράστια. Οι άνθρωποι αναγνωρίζουν σ' αυτά όψεις του παρελθόντος που μπορεί να αναφέρονται ή όχι στη βιωμένη τους

²⁵ Περιοδικό Αρχιτέκτονες, Μάιος-Ιούνιος 2004, τ. 45-περίοδος Β, σελ. 74

εμπειρία. Μπορεί να τους θυμίζουν πρόσωπα και αντικείμενα, ουσίες και αξίες του ατομικού τους παρελθόντος, αλλά και ενός ευρύτερου παρελθόντος, που το έχουν προσλάβει και ενθουλακώσει ως αισθητηριακή μνήμη ή μνήμη του σώματος μέσα από τις κοινωνικές τους ανταλλαγές. Δεν είναι άλλωστε αταίριαστο να πει κάποιος ότι το σώμα θυμάται, επειδή ακριβώς «εκεί αρχίζει η ιστορία, μέσα στο σώμα μας, και τα πάντα θα τελειώσουν επίσης μέσα στο σώμα μας». Το σώμα αυτό είναι για την πόλη η ιστορική της πορεία.²⁶

εικόνα 17 | D. Diogo de Menezes Square | Miguel Arruda Arquitectos Associados

²⁶ Μπενεβίστε Ρ., Παραδελλός Θ.(επιμ.), Διαδρομές και τόποι της μνήμης: ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1999, σελ. 182

Συμπερασματικά, οι πόλεις είναι προϊόντα του χρόνου και μέσα από τη σύνθετη ενορχήστρωση του χρόνου και του χώρου γίνονται η υλική ιστορία των ανθρώπινων κοινωνιών και η διαχρονική πηγή της συλλογικής μνήμης. Σήμερα, ο **αρχιτέκτονας-μελετητής** καλείται να ακολουθήσει μια **κριτική διαδικασία**, προκειμένου να πετύχει την ανάπλαση της πόλης και την **αφύπνιση της συλλογικής μνήμης, εφόσον βέβαια επιθυμεί να αντιμετωπίσει το παρελθόν της ιστορικής πόλης σαν μια δυναμική και ακόμα ζωντανή οντότητα**, και όχι σαν μια συλλογή αδρανών αναπαραστατικών εικόνων, σαν ένα χώρο στείρων συναισθηματικών αναπολήσεων και νοσταλγικών διαδρομών.

3.4 | διαχείριση παρελθόντος-παρόντος-μέλλοντος

«Για τον Προυστ, το παρελθόν συνυπάρχει με το παρόν, δεν το διαδέχεται. Δεν αντιπροσωπεύει κάτι που υπήρξε, αλλά κάτι που συνεχίζει να υπάρχει. Οφείλεται στη λειτουργία της αντίληψης και της συνειδητής μνήμης, το γεγονός ότι δημιουργούν μια διαδοχή εκεί που υπάρχει μια δυνητική συνύπαρξη».²⁷

Όταν αναφερόμαστε στη **σχέση παρελθόντος, παρόντος, μέλλοντος** θεωρούμε ότι τα όρια που διαχωρίζουν τις έννοιες είναι πολύ συγκεκριμένα και κατ' επέκταση ορισμένα και ευδιάκριτα, ενώ στην πραγματικότητα η μια έννοια ενυπάρχει στις άλλες. Το προϊόν της συνύπαρξης παλιού και νέου είναι κάτι διαφορετικό και συχνά καινοτόμο. Σκεφτόμαστε το παρελθόν στο παρόν, ένα παρελθόν κατασκευασμένο στην εποχή του, το οποίο ανασκευάζεται με υλικά του παρόντος: η μνήμη εγγράφεται σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο και ταυτόχρονα σε μια συνεχή χωροχρονική ιστορική εξέλιξη. Έτσι, αναδεικνύεται η αλληλεπίδραση παλιού-νέου, μια αμφίδρομη διαδικασία, μια συνύπαρξη της παράδοσης και της καινοτομίας. Το «τότε» επιδρά στο σήμερα δημιουργώντας μια νέα αντίληψη της σύγχρονης ζωής, η οποία στηρίζεται στην παροντική κοινωνική ταυτότητα, στις επίκαιρες κοινωνικές συμβάσεις και στους πρωτεύοντες κανόνες και αξίες. Εν ολίγοις η όλη διαδικασία οδηγεί στην ανάδυση μιας νέας κοινωνικής σκέψης.

²⁷ Σταυρίδης Σταύρος(επιμ.), *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2006, σελ. 51

Η ιδέα αυτή είχε εκφραστεί και παλιότερα: «Η κοινωνική μνήμη βρίσκεται στο σταυροδρόμι των ατομικών και των κοινωνικών διεργασιών και αφορά τη συν-οικοδόμηση του παρελθόντος στο παρόν και στο μέλλον, τα οποία συνυπάρχουν, συσχετίζονται και αλληλεξαρτώνται. Η μνήμη φέρνει το παρελθόν στο παρόν με ενεργό τρόπο και πρέπει να της αναγνωρίσουμε τη μοναδικότητα της να κάνει διάλογο με το παρελθόν, το οποίο δεν είναι στατικό αλλά αποτελεί πεδίο δράσης των δρώντων υποκειμένων. Βλέπουμε το παρελθόν με τα μάτια του παρόντος, ενώ το παρόν επηρεάζεται από το παρελθόν και, συχνά, μεταξύ παρελθόντος και παρόντος υπάρχουν συγκρούσεις. Παρελθόν και παρόν κάνουν προβλέψεις για το μέλλον. **Βιώνουμε το παρελθόν εκ νέου και θυμόμαστε το βίωμα εκ νέου. Η χρήση του παρελθόντος καθορίζει το παρόν και υποθηκεύει το μέλλον.**»²⁸

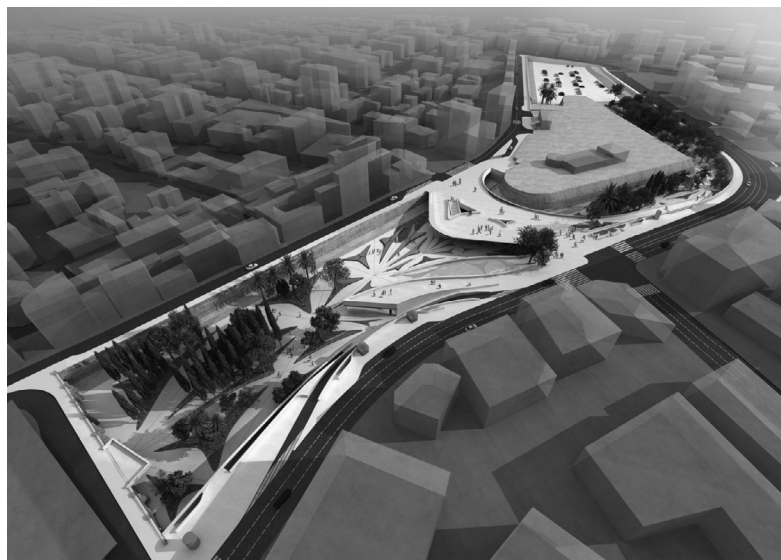
εικόνα 18 | San Telmo Museum | Nieto Sobejano Arquitectos

²⁸ Μαντόγλου Άννα, Κοινωνική μνήμη, κοινωνική λήθη: έκδηλες και λανθάνουσες μορφές κοινωνικής σκέψης, εκδ. Πεδίο, Αθήνα, 2010, σελ.23

Ο διάλογος αυτός γίνεται αισθητός μόνο όταν λαμβάνει υλική υπόσταση εντός του αστικού κέντρου. Βασικό γνώρισμα της πόλης για την ιστορία της και το μέλλον της είναι το δίκτυο χωρικών και χρονικών σχέσεων που παρουσιάζουν τις κοινωνικές σχέσεις ως γεγονότα. Η πόλη συμβαίνει στις διαπλοκές των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους που την κατοικούν.

Η διαλεκτική σχέση παρελθόντος-παρόντος γίνεται περισσότερο εμφανής στην όψη της πόλης προκαλώντας συχνά ασυνέχειες, τόσο χωρικές όσο και χρονικές. Λόγω της ιδιαιτερότητας της χρονικής διασύνδεσης, οι όποιες **μελλοντικές αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις** πρέπει να επιλέγονται προσεκτικά και με γνώμονα πάντοτε τη **διατήρηση και ενίσχυση της σχέσης αυτής του «ιστορικού» παρελθόντος με το «ενεργό» παρόν.**

Βέβαια πρέπει να διευκρινιστεί ότι τόσο η **προσκόλληση στο παρελθόν**, στα μνημεία, στα αποτυπώματα δηλαδή της ιστορίας, όσο και η **συνεχής επιδίωξη του σύγχρονου και του καινοτόμου αποτελούν τροχοπέδη στην εξέλιξη της πόλης.** Η καταλληλότερη προσέγγιση είναι η βαθύτερη κατανόηση αυτής της σχέσης και η κριτική θεώρηση κατά τις επεμβάσεις **στα ιστορικά κέντρα**, προσέγγιση που καθιστά επιτυχή την αρχιτεκτονική διαχείριση της αμνηχανίας που προκύπτει λόγω της αναγκαστικής συνύπαρξης του παλιού με το νέο και της ανάγκης **εξεύρεσης της επιθυμητής ισορροπίας μέσα στην πόλη.**

εικόνα 19 | ανάπλαση πλατείας Ελευθερίας | Zaha Hadid

εικόνα 20 | La Granja Escalators | Elias Torres Architects, Jose Antonio Martinez Lapena

Αυτό το ζήτημα της προσήκουσας αρχιτεκτονικής διαχείρισης των ιστορικών κέντρων έγινε αισθητό και απασχόλησε τις τελευταίες δεκαετίες ιδίως τις Ευρωπαϊκές χώρες, όταν κρίθηκε αναγκαία η προστασία και ανάδειξη των αρχαίων οικισμών που εξελίχθηκαν σε κέντρα σύγχρονων πόλεων-τα «ιστορικά κέντρα», όπως συνηθίζεται να αποκαλούνται. Ακριβής ορισμός βέβαια για το «ιστορικό κέντρο» δεν υπάρχει. **Ο όρος «ιστορικό κέντρο» αναφέρεται σε ένα σύνολο μνημείων και κατοικιών γύρω από το οποίο αναπτύχθηκε ιστορικά η πόλη.** Συνήθως συναντάται στον πυρήνα των μητροπόλεων, αλλά και τα κέντρα μικρότερων πόλεων και περιλαμβάνει αρχαία, μεσαιωνικά, αναγεννησιακά ή και πιο πρόσφατα μνημεία, κυρίως βιομηχανικά. Γεγονός είναι ότι με το πέρασμα των αιώνων τα ιστορικά κέντρα των πόλεων έχουν ακονίσει τον αστικό τους χαρακτήρα. Έχουν παραμερίσει την ιστορική τους παράδοση και συνέχεια και έχουν εκβιομηχανιστεί. Πέραν του ότι μαρτυρούν την ιστορική συνέχεια και εξέλιξη του πολιτισμού, το στοιχείο εκείνο που τα ξεχωρίζει από τα σύγχρονα κομμάτια της πόλης είναι ότι **τα ιστορικά κέντρα είναι ιδιαίτερα φορτισμένα με μνήμες** («μνημειακές ζώνες»)²⁹. **Οι μνήμες είναι άλλωστε αυτές που προσδίδουν αξία, τόσο ιστορική όσο και πολιτισμική, στην ιστορική πόλη.**

Βάσει των ανωτέρω, τα ιστορικά κέντρα δεν πρέπει απλά να προστατευθούν, αλλά και να δοθεί βαρύτητα στην πολιτική σχεδιασμού τους, τη συντήρηση, την επαναχρησιμοποίηση και την αποκατάστασή τους.³⁰

²⁹ <http://estia.hua.gr/file/lib/default/data/10774/theFile>

³⁰ Benevolo Leonardo, *Η πόλη στην Ευρώπη*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, σελ. 336

Ο αστικός σχεδιασμός και η αστική ανάπλαση αποτελούν τα απαραίτητα εργαλεία για την διατήρηση και την ανάδειξη τους. Τέτοιου είδους επεμβάσεις απαιτούν **διεπιστημονική μελέτη**, συνεργασία δηλαδή και άλλων επιστημονικών κλάδων, όπως η αρχαιολογία, η ιστορία, η κοινωνιολογία, αλλά και τους απαιτούμενους πόρους, **προκειμένου να επιτευχθεί μια αρμονική συνύπαρξη μεταξύ της ιστορικής αστικής περιοχής και της πόλης ως ολότητας**. Αυτή η σχέση **πραγματούνεται όταν το ιστορικό κέντρο δεν παραμένει στάσιμο, προσκολλημένο σε μία προγενέστερη κατάσταση, αλλά όταν αυτό διαρκώς εξελίσσεται και αναπλάθεται**. Καθοριστικός παράγοντας είναι πρωτίστως η **διατήρηση του ιστορικού χαρακτήρα της πόλης** πάντοτε με την ουσιαστική συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των επεμβάσεων. Περαιτέρω, ενδιαφέρει η **ανάδειξη της ιστορικής, πολιτιστικής κληρονομιάς και η προώθηση της αρχιτεκτονικής και της καλλιτεχνικής δημιουργίας**. Η αναζωογόνηση του πολεοδομικού ιστού και η επαναχρησιμοποίηση του κτιριακού αποθέματος. Η σχέση της πόλης με τον περιβάλλοντα χώρο, φυσικό και ανθρωπογενή/τεχνητό.

Επομένως, ο σεβασμός του παρελθόντος παράλληλα με την προσαρμογή στις σύγχρονες ανθρώπινες και κοινωνικές/οικονομικές απαιτήσεις, καθώς και η κατάλληλη αστική συντήρηση μεταλλάσσουν τα ιστορικά κέντρα σε κεντρικά σημεία πολιτιστικής, ιστορικής, κοινωνικής δραστηριότητας και σε πόλους μνήμης.

εικόνα 21 | El Greco Congress Center | Rafael Moneo

εικόνα 22 | MOBO Streamlines Public Access to Cartagena's UNESCO-Protected Fortress Wall

στρατηγικές διαχείρισης

- 4.1_ μεταγραφές ορίου
 - 4.1.1_ μεταγραφή του τοπίου
 - 4.1.2_ μεταγραφή της πόλης
- 4.2_ in-between
- 4.3_ η ανάσα της πόλης
- 4.4_ η τουριστικοποίηση του ορίου
- 4.5_ απώλεια μνήμης
- 4.6_ επαναπροσδιορισμός ορίου
- 4.7_ σύγχρονο "τείχος"
- 4.8_ γραμμικό όριο

104

Γίνεται πλέον παραδεκτό ότι ένα ιστορικό κέντρο αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της πόλης ως συνόλου. Αυτό συνεπάγεται ότι μια συνολική προσέγγιση με στόχο την αναζωογόνηση του ιστορικού κέντρου θα πρέπει να εντάσσεται στο πλαίσιο ενός στρατηγικού οράματος για το σύνολο της αστικής περιοχής. Κατά βάση θα επιχειρείται η συμφιλίωση του παλιού με το νέο, με προσεγγίσεις που θα αξιοποιούν ουσιαστικά την αρχιτεκτονική και πολιτιστική κληρονομιά και θα μεταφέρουν το τότε στο τώρα διασφαλίζοντας το αύριο.

Στο πλαίσιο της μελέτης της ανάκτησης των ιστορικών κέντρων των πόλεων και της αφύπνισης της συλλογικής μνήμης του τόπου παρατηρείται μία πληθώρα στρατηγικών και τρόπων σχεδιασμού με σκοπό την ένταξη και την αναζωογόνηση τους. Απώτερος σκοπός της ανάκτησης είναι η ανάπτυξη δημιουργικών, πολιτιστικών, ψυχαγωγικών και πολυλειτουργικών πόλων έλξης και η αναβάθμιση της εικόνας της πόλης και της ποιότητας του αστικού χώρου.

Κριτήριο επιλογής των υπό εξέταση παραδειγμάτων αποτελεί η τοποθεσία τους, ότι δηλαδή βρίσκονται σε ιστορικές πόλεις, η παρουσίαση δειγμάτων μικρής και μεγάλης κλίμακας και οι διαφορετικοί μηχανισμοί ανάκτησης και αντιμετώπισης των ιστορικών κέντρων.

Η προσέγγιση των παραδειγμάτων πραγματοποιείται υπό την σκοπιά της έννοιας του ορίου, φυσικού-μορφολογικού, θεωρητικού, τεχνητού, ιστορικού, όπως τα αποτυπώματα των τειχών των ιστορικών πόλεων.

4.1| μεταγραφές του ορίου

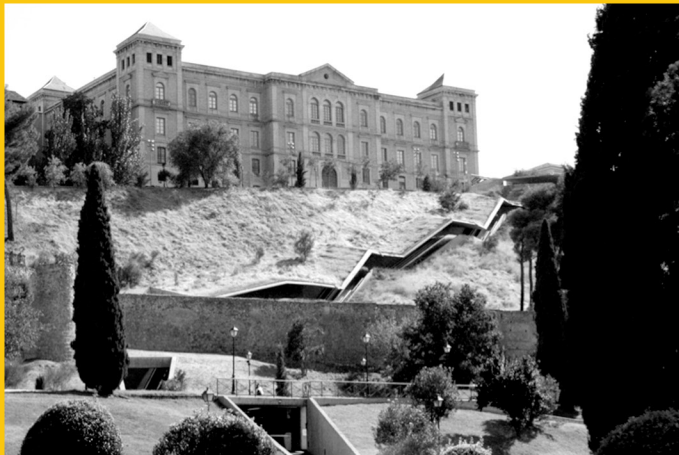
4.1.1_ μεταγραφή του τοπίου

La Granja Escalators

αρχιτέκτονες | José Antonio Martínez Lapeña,
Elías Torres Architects

τοποθεσία | Τολέδο, Ισπανία

λειτουργία | χώρος στάθμευσης

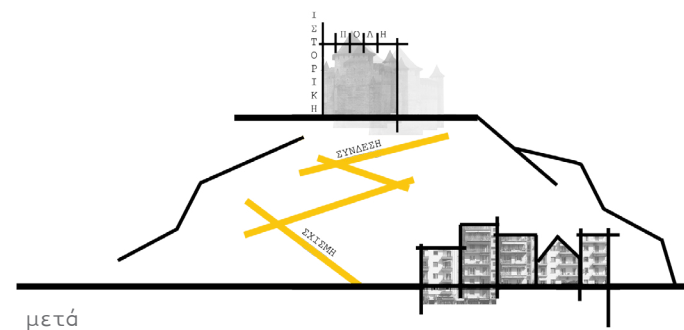
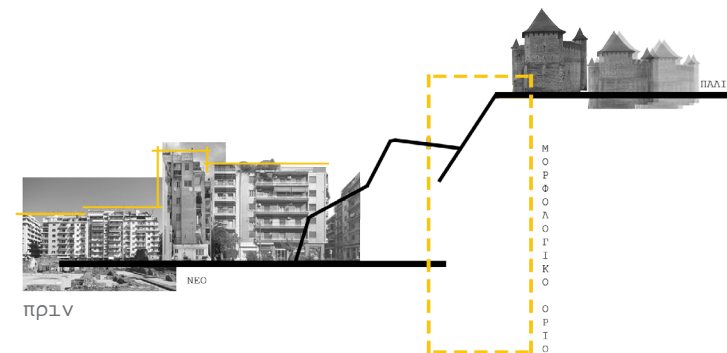
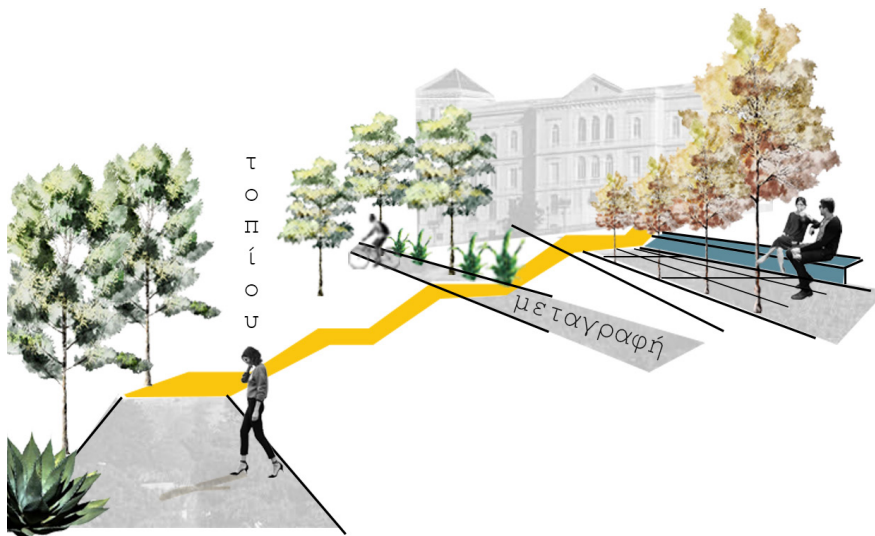
Συνήθως στα ορεινά εδάφη, όπως συμβαίνει και στην ιστορική πόλη του Τολέδο, η **εδαφική μορφολογία** θέτει, όπως είναι φυσικό, ένα **όριο στη διάσταση του αστικού συνόλου**. Συγκεκριμένα στο Τολέδο παρατηρείται μεγάλη υψομετρική διαφορά ανάμεσα στο ιστορικό κέντρο και στο επίπεδο της σύγχρονης πόλης. Αυτή η υψομετρική διαφορά σε συνδυασμό με την έλλειψη χώρων στάθμευσης είναι που οδήγησε τους Jose Antonio Martinez Lapena, Elias Torres Architects στη συγκεκριμένη πρόταση. Ο μόνος διαθέσιμος χώρος ήταν έξω και πολύ κάτω από τα μεσαιωνικά τείχη της παλιάς πόλης.

Εν προκειμένω, **οι αρχιτέκτονες αποδέχονται το μορφολογικό όριο και δεν προσπαθούν να το αλλοιώσουν**, ενώ παράλληλα επιθυμούν τη **σύνδεση της ιστορικής πόλης με τη σύγχρονη**, σύνδεση που επιτυγχάνεται με μια κατακόρυφη διαδρομή που αποτελείται από κυλιόμενες σκάλες. Η τοποθέτηση τους στην πλαγιά του λόφου έχει επιλεγεί με σκοπό την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση της θέας, χωρίς ποτέ να αποκαλύπτεται το όλο θέαμα κατευθείαν, αλλά σταδιακά η πόλη φανερώνεται σε όλη της την έκταση. Η **διαδρομή**, η οποία μοιάζει με μια **σχισμή στο βράχο**, αποδίδει μια ευαισθησία στη συγκεκριμένη επέμβαση εναρμονίζοντας την με το φυσικό τοπίο. Σε αυτό το εγχείρημα συμβάλλουν και τα φυτεμένα δώματα, που τοποθετούνται στους πρόβολους των κυλιόμενων σκαλών, επιτυγχάνοντας με τη σειρά τους την πλήρη ένταξη στο περιβάλλον.

Σε κάθε περίπτωση η εν λόγω πρόταση αποτελεί ένα **δείγμα σύγχρονης αρχιτεκτονικής τοπίου, όχι με την συμβατική μορφή του, αλλά με μία νέα, προσωπική**

προσέγγιση. Αυτή η διαφορετική προσέγγιση της αρχιτεκτονικής τοπίου, όπου το **τοπίο μεταγράφεται μέσω της αρχιτεκτονικής, οδηγεί στην εξισορρόπηση του ορίου.** Ενόψει αυτών, η αρχιτεκτονική φαίνεται να εντάσσεται πλήρως στο περιβάλλον της και να γίνεται ένα με το τοπίο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι παρά το ότι το **μορφολογικό όριο** στην πραγματικότητα **δεν εξαφανίζεται, αλλά συνεχίζει να υφίσταται και να οριοθετεί**, με αντίστοιχες παρεμβάσεις/επεμβάσεις, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, γίνεται εφικτή και βιώσιμη η αποτελεσματικότερη διαχείρισή του ορίου. **Οι παρεμβάσεις αυτές αφορούν μια αρχιτεκτονική τοπίου, χωρίς την καθιερωμένη μορφή τοπίου, η οποία σέβεται την ιστορικότητα και τη μνήμη του τόπου.**

4.1| μεταγραφές του ορίου

4.1.2_ η μεταγραφή της πόλης

El Greco Congress Center

αρχιτέκτονες | Rafael Moneo

τοποθεσία | Τολέδο, Ισπανία

λειτουργία | συνεδριακό κέντρο

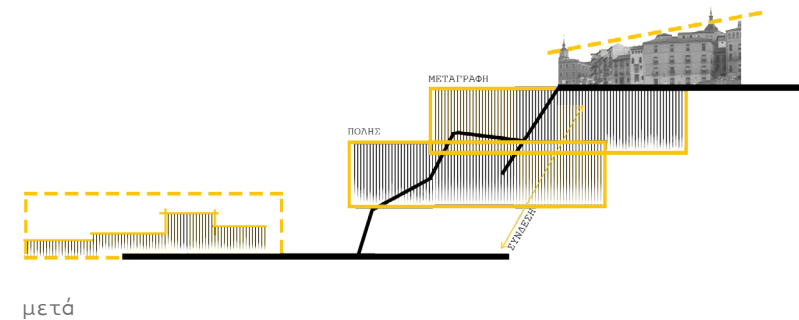
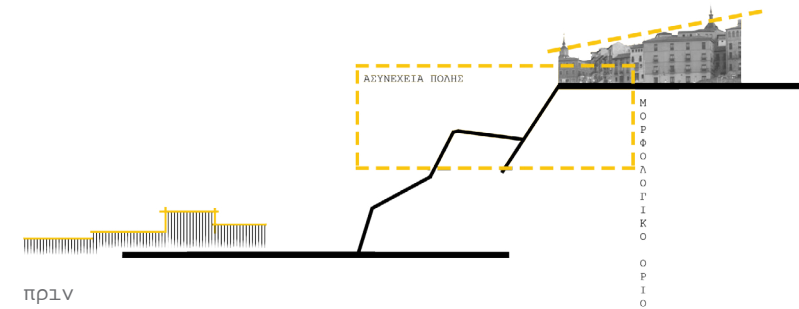
Όπως αναφέρθηκε και στο παράδειγμα La Granja Escalators, στην πόλη του Τολέδο η εδαφική μορφολογία θέτει ένα **κατακόρυφο όριο στη σχέση του ιστορικού κέντρου με την σύγχρονη πόλη**. Η περιοχή μελέτης βρίσκεται σε μια προνομιακή θέση λόγω της πανοραμικής θέας που προσφέρει προς τον ποταμό Τάγο και προς την αμφιθεατρικά διατεταγμένη ιστορική πόλη. Λαμβάνοντας υπόψη όσα προεκτέθησαν, η επιλογή της προτέρας χρήσης της περιοχής επέμβασης, ως χώρου στάθμευσης, θεωρήθηκε ακατάλληλη για την συγκεκριμένη τοποθεσία, ιδίως λόγω της γενικότερης έλλειψης ελεύθερων χώρων στο Τολέδο.

Ο Rafael Moneo σχεδίασε ένα Συνεδριακό Κέντρο το οποίο αποτελεί μέρος ενός γενικού σχεδίου, που αναπτύχθηκε από τον πολεοδόμο Joan Busquets το 1993 και επεδίωκε να βελτιώσει την πρόσβαση στην κορυφή του λόφου και την ανάπτυξη νέων δραστηριοτήτων στην πόλη. Τις κατευθύνσεις αυτού του πολεοδομικού σχεδίου του Joan Busquets φαίνεται να ακολουθεί και ο Rafael Moneo, ο οποίος επιθυμώντας την ένταξη του Συνεδριακού Κέντρου στον αστικό ιστό και σεβόμενος τη μορφολογία του εδάφους δημιουργεί πολλαπλές προσβάσεις σ' αυτό από διαφορετικά επίπεδα, τόσο από το ιστορικό κέντρο, όσο και από την σύγχρονη πόλη.

Σημειώνεται ότι η **μορφή του κτιρίου λειτουργεί μιμητικά στο βράχο, γίνεται επέκταση του και εντάσσεται πλήρως στην μνημειακή ιστορική πόλη**. Η δε οροφή του έχει μετατραπεί σε ένα διαμορφωμένο κήπο-πλατεία στις απότομες οχυρωμένες πλαγιές του Τολέδο, δίνοντας πίσω στο κοινό τον παλιό δημόσιο

χώρο, που ονομαζόταν "Paseo del Miradero". Είναι εμφανές ότι η μορφή του κτιρίου και η λειτουργία του επεκτείνει και μεταφέρει τον ιστό της πόλης στο βράχο, σε αντίθεση με την προηγούμενη χρήση και την έως τότε διαχείριση της περιοχής.

Βάσει των ανωτέρω, η πρόταση του Rafael Moneo είχε να αντιμετωπίσει τόσο τον πυκνοδομημένο ιστό του ιστορικού κέντρου του Τολέδο όσο και την έντονη μορφολογία του εδάφους. **Σεβόμενος αυτά τα χαρακτηριστικά, το παρελθόν της πόλης, τη μνήμη του τόπου και την αναγκαιότητα της ένταξης της επέμβασης στο περιβάλλον, ο τελευταίος επιλέγει τη δημιουργία ενός κτιρίου, μεταγραφής της πόλης στο βράχο.** Αξίζει να επισημανθεί και η διαχείριση της υψομετρικής διαφοράς, που αντιμετωπίστηκε με τις προσβάσεις σε διαφορετικά επίπεδα και τις κατακόρυφες συνδέσεις, η οποία καθιστά την πρόταση αυτή ένα **πρότυπο διαχείρισης και όχι αποδόμησης του ορίου.**

San Telmo Museum

αρχιτέκτονες | Nieto Sobejano Arquitectos

τοποθεσία | San Sebastian, Ισπανία

λειτουργία | επέκταση μουσείου

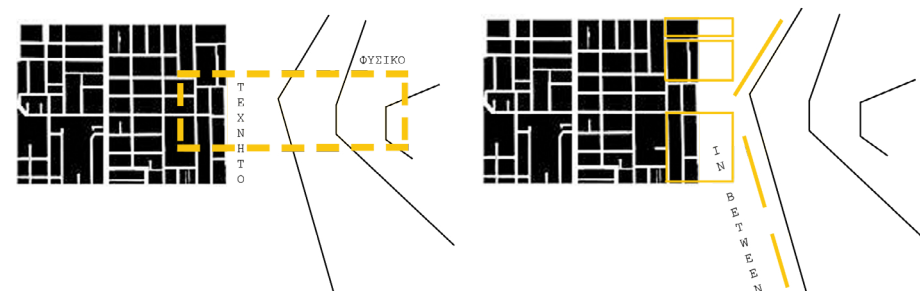
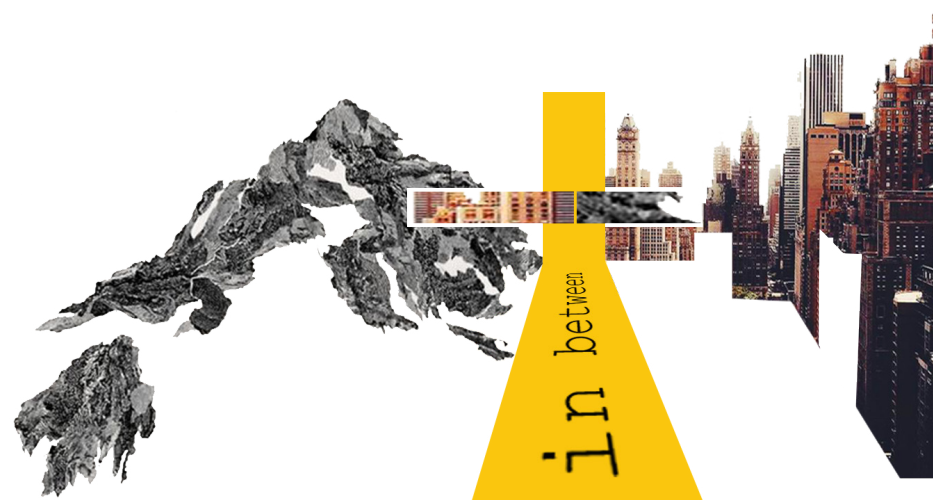
Κάθε αρχιτεκτονικό έργο φέρει την έννοια του ορίου, η οποία καθορίζει τη χωρική και μορφική του διαμόρφωση. Στην περίπτωση του μουσείου San Telmo, οι αρχιτέκτονες Nieto Sobejano κλήθηκαν να διαχειριστούν τη συνάντηση του όρους Urgull με το τείχος και με το ιστορικό κέντρο του San Sebastian, καθώς και τις **ασυνέχειες** που προέκυψαν, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η σχέση φύσης και πόλης, οριζόντιου επιπέδου και απότομου υψόμετρου, στεριάς και θάλασσας, ιστορικών και σύγχρονων κτιρίων.

Λόγω αυτών των ασυνεχειών δημιουργείται μία ενδιάμεση κατάσταση, αυτό το **«ανάμεσα»**, που από την μία οφείλει να αποκτήσει χαρακτήρα, από την άλλη οφείλει να συνδέσει τις ήδη υπάρχουσες καταστάσεις. Η απάντηση σε αυτή την πρόκληση δόθηκε μέσω ενός επιμήκους κτιρίου, ενός **κτιρίου «in-between»**, το οποίο καλείται να αντιμετωπίσει/διαχειριστεί διαφορετικές καταστάσεις. Αφενός προσπαθεί να καλύψει την ασυνέχεια του τείχους, κυρίως τμημάτων που έχουν καταστραφεί, αφετέρου συμβάλλει με τη μορφή του στην **διαχείριση/εξισορρόπηση διπόλων: φυσικό-τεχνητό, σύγχρονο-ιστορικό, παρελθόν-παρόν.**

Στόχος ήταν η σύνδεση της πλατείας του μουσείου με τον λόφο και τις οχυρωματικές δομές στην κορυφή του, αλλά και την γενικότερη ένταξη του κτιρίου στο φυσικό και ιστορικό του περιβάλλον. Το πρώτο μπόρεσε να επιτευχθεί με τη δημιουργία σκάλας που οδηγεί στην οροφή του κτιρίου και ύστερα στο όρος, πρόσβαση που πριν δεν ήταν εφικτή. Η ένταξη της επέμβασης αυτής στο περιβάλλον οφείλεται στην

υλικότητα της όψης του κτίσματος, το οποίο οι αρχιτέκτονες σε συνεργασία με τους καλλιτέχνες Leopoldo Ferran και Agustina Otero περιέβαλαν με ένα ημι-φυτεμένο τείχος από διάτρητη λαμαρίνα. Το **«πράσινο τείχος» αποτελεί μια έκφραση της σχέσης φυσικού-τεχνητού** με την ανάδυση από το διάτρητο μεταλλικό «δέρμα» βρυών, λειχήνων και άλλων φυτικών ειδών, όμοιων με αυτών που βρίσκονται στο όρος. Η φυτεμένη διάτρητη όψη του μεταβάλλεται συνεχώς με το πέρασμα του χρόνου και των εποχών, όπως αντίστοιχα μεταβάλλεται το φυσικό τοπίο που την περιβάλλει.

Είναι γεγονός ότι οι ως άνω αρχιτέκτονες έπρεπε να αντιμετωπίσουν ένα **μορφολογικό όριο**, το υψόμετρο του όρους Urgull και για το λόγο αυτό δημιούργησαν ένα **κτίριο χωρίς τη μορφή κτιρίου, ένα κτίριο δηλαδή που προσπαθεί να εξυπηρετήσει αυτό το «ανάμεσα», ένα κτίριο πλήρως ενταγμένο στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής**. Είναι φανερό ότι με τις σχεδιαστικές αυτές επιλογές **κατάφεραν να αποδώσουν/ αποτυπώσουν την ιστορική και πολιτιστική αξία του τόπου, καθώς και να επαναφέρουν στο προσκήνιο το σεβασμό της φύσης, αλλά και της συλλογικής μνήμης, υπενθυμίζοντας το παρελθόν της ιστορικής πόλης του San Sebastian**. Μία τέτοια επέμβαση μπορεί να θεωρηθεί ως ένα **κτίριο «in-between»**, όπου **αρχιτεκτονική και πόλη ολοκληρώνουν το τοπίο**.

πριν

μετά

D. Diogo de Menezes Square

αρχιτέκτονες | Miguel Arruda Arquitectos Associados

τοποθεσία | Cascais, Πορτογαλία

λειτουργία | πλατεία, υπόγειος χώρος στάθμευσης

Πρωταρχικός σκοπός της δημιουργίας των τειχών στις ιστορικές πόλεις ήταν η εξασφάλιση της προστασίας τους και η άμυνα από εξωτερικούς παράγοντες. Το τείχος οριοθετούσε την πόλη από την ύπαιθρο, στην οποία κατέφυγε ο ολοένα και αυξανόμενος πληθυσμός, ο οποίος τελικά επέκτεινε τον αστικό ιστό και εκτός των ορίων του τείχους. **Σήμερα η έννοια του τείχους ως ορίου παραμένει και προβληματίζει σχετικά με τον τρόπο αλληλεπίδρασης του σύγχρονου κόσμου με την ιστορική του μνήμη.**

Στην περίπτωση της Cascais στην Πορτογαλία, οι Miguel Arruda Arquitectos Associados σχεδίασαν την πλατεία D. Diogo de Menezes με σκοπό την ανάδειξη του τείχους του φρουρίου της Citadel, προσβλέποντας συγχρόνως στη δημιουργία δημόσιου χώρου σε μία πόλη στερημένη χώρων κοινωνικής συναναστροφής.

Η ανάγκη για νέους δημόσιους χώρους στην πόλη οδήγησε στη δημιουργία μιας νέας πλατείας, με τη μορφή πλατφόρμας-οροφής, αλλά κυρίως ενός δικτύου-διαδρομών και συνδέσεων δημόσιων χώρων. Πιο συγκεκριμένα, στην Cascais το πάρκο Largoda Assuncao και το σπίτι St. Maria θεωρούνται δύο από τα σημαντικότερα αξιοθέατα της περιοχής και γίνονται κύριοι σταθμοί αυτού του δικτύου, με τη σύνδεση αυτών να επιτυγχάνεται μέσω της πλατείας, η οποία για να εξομαλύνει την υψομετρική διαφορά που υπάρχει μεταξύ τους αποδομείται με τη δημιουργία επιπέδων-πλατφορμών.

Η επέμβαση αν και περιλαμβάνει τη σύνδεση δημόσιων χώρων, κυρίως επιδιώκει την αφύπνιση της ιστορικής

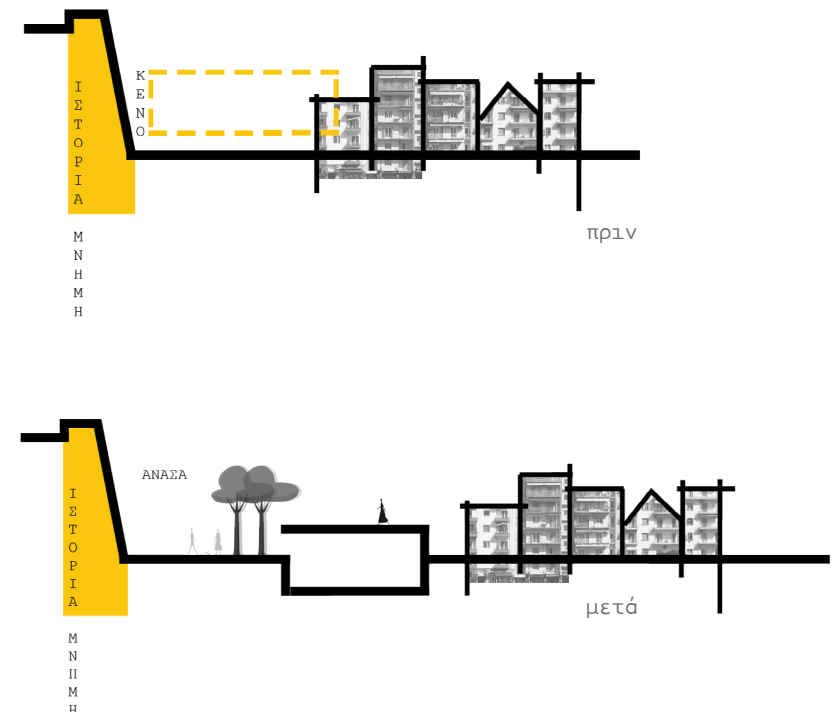
και συλλογικής μνήμης του τόπου και κατά συνέπεια μέσω αυτής την ανάδειξη του τείχους. Στην ανάδειξη αυτή συνέβαλλε και η απόσταση που κρατήθηκε από το τείχος, απόσταση που εξασφάλισε μια ανάσα τόσο για την πόλη, όσο και για τους κατοίκους της, προσφέροντας μία νέα πνοή στην καθημερινότητα τους. Στον σύγχρονο αστικό ιστό η ανάσα αυτή μπορεί να προσφέρει την πλήρη θέαση της ιστορικής δομής του τείχους επαναφέροντας την δυναμική και την μνημειακότητά του. Με αυτόν τον τρόπο δίνεται στην πόλη ένας απαραίτητος δημόσιος χώρος, μια διαδρομή-πλατεία για τους επισκέπτες και τους κατοίκους, ενώ παράλληλα επαναπροσδιορίζεται και επισημαίνεται η χαμένη ιστορική αξία του τείχους.

Το όλο εγχείρημα αποτελεί μια **μορφή ήπιας επέμβασης γραμμικού χαρακτήρα**, που περιγράφει με κάθε μέσο τη μορφή του τείχους, γεγονός που υπογραμμίζεται μέσω των υλικών και του φωτισμού που επελέγη, κυρίως μέσω της χρήσης λωρίδων φωτός στο άσπρο τσιμεντένιο δάπεδο, ανακτώντας έτσι την αρχαία εικόνα των χαρτών πλοήγησης σε όλο το τμήμα του τείχους.

Κατόπιν αυτών διασαφηνίζεται ο τρόπος διαχείρισης ενός ορίου, όπως αυτό των τειχών. Πρώτα έρχεται η **αποδοχή της ύπαρξης του ορίου, η κατανόησή του και όχι η ισοπέδωση και αποδόμησή του.** Η έμφαση πρέπει να δίνεται κατά κύριο λόγο στο σεβασμό στην ιστορία και στη σύνδεση παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Αυτές τις δυνατότητες μπορεί κανείς να διακρίνει σ' αυτήν την επέμβαση, καθώς πρόκειται για μία επέμβαση που απαντάει και αφουγκράζεται τόσο τις παροντικές ανάγκες της πόλης για δημόσιους

χώρους, όσο και την ανάγκη για ανάδειξη του τείχους, παίρνοντας απόσταση από αυτό, αφήνοντας το να «αναπνεύσει» και λειτουργώντας ως πέρασμα για την ενατένιση και παρατήρηση του, περισσότερο ως δημόσιο χώρο κίνησης παρά ως πλατεία συγκέντρωσης.

Άλλωστε, όπως ορθά επισημαίνεται, **«το παρελθόν δεν χρησιμοποιείται μόνο για να νοηματοδοτήσει το παρόν, αλλά και για να κατασκευάσει την εικόνα ενός προσδοκώμενου μέλλοντος».**³¹

³¹ Μπενεβίστε Ρ., Παραδελής Θ.(επιμ.), Διαδρομές και τόποι της μνήμης: ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1999, σελ. 115

Pousada de Cascais Hotel

αρχιτέκτονες | Gonalo Byrne Arquitectos,
Joao Gois, David Sinclair

τοποθεσία | Cascais, Πορτογαλία

λειτουργία | ξενοδοχειακή μονάδα

Στο σημείο της Cascais όπου οι Miguel Arruda Arquitectos Associados σχεδίασαν την πλατεία του D. Diogode Menezes, οι Gonçalo Byrne Arquitectos, Joao Gois, David Sinclair επέλεξαν να δομήσουν κάτι εντελώς διαφορετικό, μια ξενοδοχειακή μονάδα επάνω στα τείχη της πόλης.

Η επέμβαση αυτή, ενώ αρχικά προσπάθησε να σεβαστεί το χαρακτήρα της περιοχής αποκαθιστώντας τμήματα των υφιστάμενων κελυφών και προσαρμόζοντάς τα στη νέα χρήση, εν τέλει κατασκεύασε και έναν νέο επιμήκη όγκο, χρησιμοποιώντας νέα υλικά και σύγχρονες τεχνικές δόμησης.

Όπως και στην πρόταση των Miguel Arruda Arquitectos Associados και εδώ οι αρχιτέκτονες μπορεί να αναγνωρίζουν το **τείχος σαν όριο**, παρόλα αυτά **με τη χρήση που του αποδίδουν δεν πετυχαίνουν ούτε την ανάδειξή του ούτε την αφύπνιση της ιστορικής μνήμης των κατοίκων**. Με δεδομένη την έλλειψη δημόσιων χώρων στην Cascais θα ήταν αναμενόμενη και ευκταία η δημιουργία δημόσιων ανοικτών χώρων, οι οποίοι θα ενίσχυαν την κοινωνική συναναστροφή και θα προωθούσαν την ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Αντί αυτών, επελέγη η δημιουργία **ξενοδοχειακής μονάδας επάνω στα τείχη με σκοπό την τουριστικοποίηση και ιδιωτικοποίηση της περιοχής**, που σε κάθε περίπτωση αποτελεί δημόσιο αγαθό.

Με βάση αυτά γίνεται αντιληπτό ότι η εν λόγω επέμβαση δεν καλύπτει τις ανάγκες της πόλης και δεν στοχεύει στην επαφή της τελευταίας με το ιστορικό της παρελθόν, αντιθέτως **αποσκοπεί στο κέρδος και στο οικονομικό όφελος μιας ιδιωτικής επιχείρησης**.

Η τουριστικοποίηση και εμπορευματοποίηση των δημόσιων τόπων/χώρων έχει μετατρέψει την πόλη του συλλογικού χώρου σε πόλη των ιδιωτικών εικόνων. Όπως έχει δε παρατηρηθεί, οι σύγχρονες πολεοδομικές αναπλάσεις υπηρετούν κατά κανόνα ένα παιχνίδι κερδοφορίας, στόχος του οποίου είναι η αύξηση της εμπορικότητας της προς ανάπτυξη περιοχής. Οι συνέχειες των δρόμων, των πλατειών και του κάθε αστικού χώρου έχουν «σπάσει», παρουσιάζουν ασυνέχειες από τη στιγμή που παρεμβάλλονται στα ενδιάμεσα ιδιωτικοποιημένα εδάφη. Η πόλη μετατρέπεται σε «πασαρέλα», όπου οι ιδιωτικοποιημένες επιφάνειες προβάλλονται και «διαφημίζονται» εις βάρος της δημόσιας πραγματικότητας υποτιμώντας τον κενό τόπο.

Παρατηρείται ότι παρόλο που και οι δύο προαναφερόμενες προτάσεις αναφέρονται στο ιστορικό τείχος της Cascais και το αποδέχονται σαν όριο, η αντιμετώπιση και η διαχείριση καθεμιάς είναι διαφορετική και εντελώς διακριτή από την άλλη. Από τη μια πλευρά, οι Miguel Arruda Arquitectos στοχεύουν στην ανάδειξη του τείχους και δημιουργούν μια δημόσια πλατεία στην οποία δίδεται η ευκαιρία της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, αλλά και της επαφής των κατοίκων με την ιστορία της πόλης. Από την άλλη, οι Goncalo Byrne Arquitectos, Joao Gois, David Sinclair δεν λαμβάνουν υπόψη το προϋπάρχον τείχος, δεν ενδιαφέρονται για την ιστορική του διαδρομή και διαμόρφωση, παρά μόνο για την εμπορική και κερδοφόρα αξιοποίησή του, αγνοώντας τις ανάγκες της πόλης για δημόσιους χώρους.

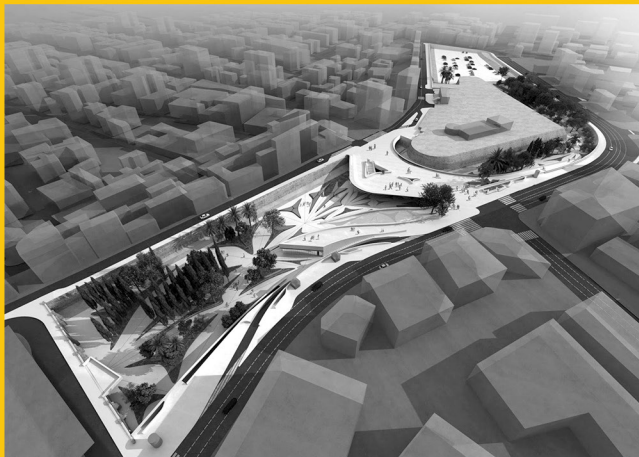

Πλατεία Ελευθερίας

αρχιτέκτονες | Zaha Hadid Architects

τοποθεσία | Λευκωσία, Κύπρος

λειτουργία | πλατεία, δημόσιες χρήσεις

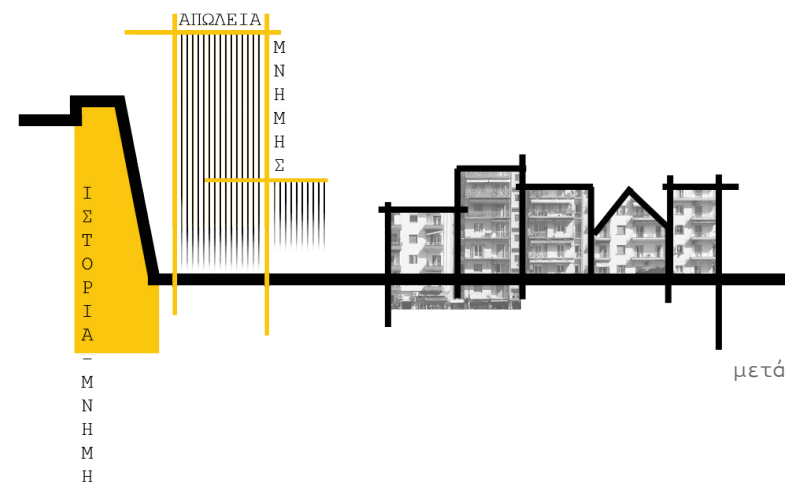
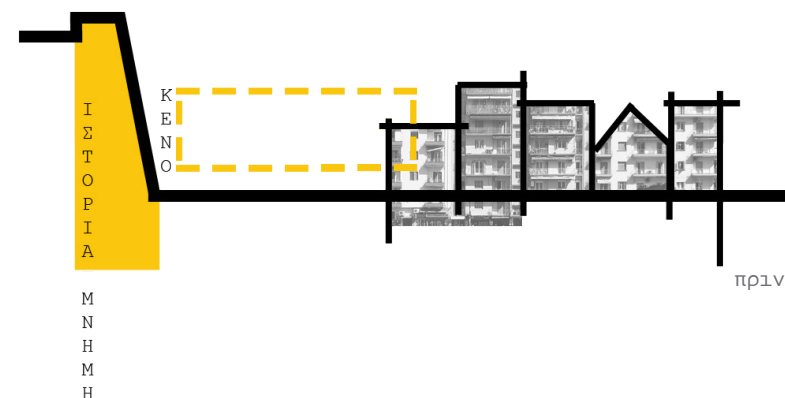

Το έργο αυτό στόχευε στην ανάπλαση της Πλατείας Ελευθερίας και του περιβάλλοντος χώρου της ιστορικής πόλης της Λευκωσίας. Σκοπός του project ήταν η επανασύνδεση των Ενετικών τειχών και της τάφρου με την νέα πόλη.

Στις ιστορικές πόλεις όπως στη Λευκωσία, η **σύνδεση της παλιάς με τη σύγχρονη πόλη δημιουργεί ερωτηματικά, καθώς το τείχος που διακρίνει την πρώτη από τη δεύτερη εξακολουθεί να αποτελεί όριο**. Πρόκειται για **τοπιακή αρχιτεκτονική, που κατασκευάζει/δομεί στοιχεία τα οποία παραπέμπουν στην ύπαρξη κτιρίου, χωρίς όμως αυτό ουσιαστικά να υφίσταται**. Παρά το γεγονός ότι πρόκειται για επέμβαση τοπιακού χαρακτήρα, το **φλύαρο «λεξιλόγιο»** που χρησιμοποιεί ο αρχιτέκτονας στην επέμβαση προσδίδει εσωστρέφεια και καθιστά **αδύνατη την ένταξη και την σύνδεση του με την πόλη**, αναιρώντας με τον τρόπο αυτό τη δομή της. Ακόμη, λόγω της ένταξης και της πολυπλοκότητας των στοιχείων που χρησιμοποιούνται το τείχος φαίνεται να χάνει τη «στιβαρότητα» και την αίγλη του. Ενώ η χρήση των δημόσιων λειτουργιών που προσφέρονται είναι εύστοχη, η μορφολογική αντιμετώπιση αποπροσανατολίζει από το σκοπό της ανάδειξης των τειχών και της σύνδεσης της επέμβασης με την σύγχρονη πόλη.

Στην προκειμένη επέμβαση δεν δίνεται βαρύτητα στην αφύπνιση της συλλογικής μνήμης ούτε στην επαναφορά του ιστορικού χαρακτήρα της πόλης. Αντιθέτως χρησιμοποιείται μια **αρχιτεκτονική γοήτρου** με στόχο τον εντυπωσιασμό. **Η φορμαλιστική υπερβολή και η κατασκευαστική καινοτομία προτάσσονται εις βάρος της ιστορικότητας της πόλης**, καθιστώντας αδύνατη

τη σύνδεση παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Οι στόχοι, οι οποίοι αφορούν την ανάδειξη των τειχών και την αναζωογόνηση της ιστορικής περιοχής με έμφαση στην προώθηση της κοινωνικής συναναστροφής, δυστυχώς λόγω των σχεδιαστικών μέσων που έχουν επιλεγεί και του τρόπου εκτέλεσης αυτών δεν ευδοκιμούν καθιστώντας δυσχερή την επαναφορά της μνήμης του τόπου.

Valletta City Gate

αρχιτέκτονες | Renzo Piano Building Workshop

τοποθεσία | Ordinance, Valletta, Μάλτα

λειτουργία | πύλη εισόδου, κοινοβούλιο

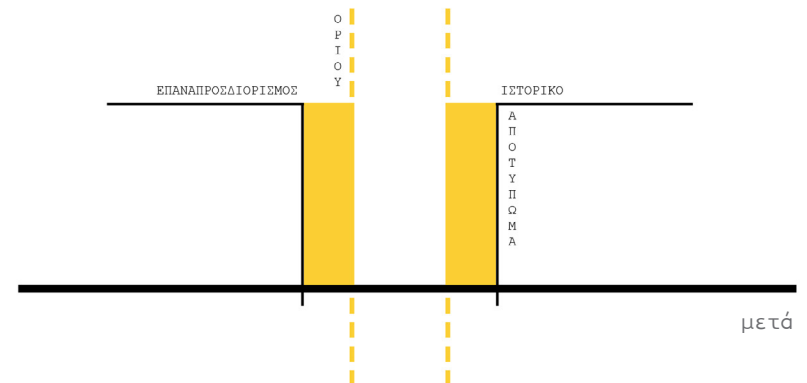
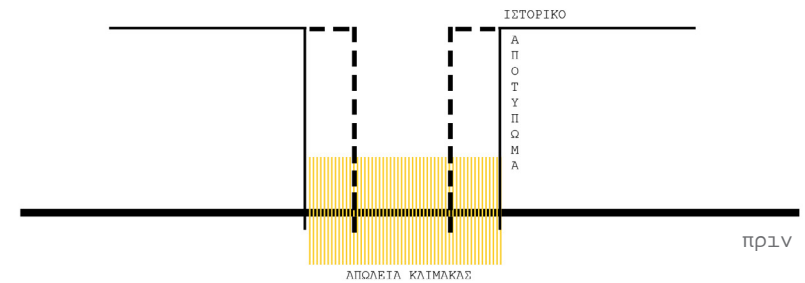
Το έργο «City Gate» επικεντρώθηκε στον πλήρη ανασχεδιασμό της κύριας εισόδου στην πρωτεύουσα της Μάλτας, τη Βαλέτα. Οι αμέτρητες επεμβάσεις των προηγούμενων χρόνων, που εντοπίζονται στην πύλη της εισόδου, οδήγησαν στην **απώλεια της αρχικής της κλίμακας**. Στοιχεύοντας στην ενεργοποίηση της μνήμης των κατοίκων, αλλά και στον σεβασμό του ιστορικού παρελθόντος της πόλης και του τείχους, ο Renzo Piano επανασχεδίασε την πύλη και τη γέφυρα εισόδου, επαναφέροντας τις αρχικές αναλογίες τους, καθώς και την πρότερη αίσθηση των επάλλξεων.

Η νέα πύλη της πόλης είναι μια «παραβίαση» στο τείχος πλάτους οκτώ μέτρων. Η σχέση μεταξύ των αρχικών οχυρώσεων και εκείνων που έχουν αποκατασταθεί καθίσταται σαφής από την εισαγωγή ισχυρών χαλύβδινων «λεπίδων» που διαχωρίζουν το παλιό από το νέο, τονίζοντας την αντίθεση του τότε με το τώρα, χωρίς ωστόσο να προσβάλλουν την αισθητική του τείχους, καθώς εντάσσονται στην ιστορική δομή.

Αν και ο αρχιτέκτονας γνώριζε ότι η **υψομετρική διαφορά ανάμεσα στην τάφρο και στην πύλη αποτελεί όριο, επέλεξε να το εξομαλύνει και να δημιουργήσει ένα νέο κατακόρυφο άξονα σύνδεσης**. Η πύλη και η τάφρος, που συνδέονται πλέον με σκάλα και ανελκυστήρα, προσφέρουν μια πανοραμική θέα, επιτρέποντας στους επισκέπτες να κατέβουν στη στάθμη της τάφρου, που τώρα πια είναι μία φυτεμένη ζώνη και να κινηθούν παράλληλα με το τείχος, το οποίο έχει αποκτήσει νέα πνοή σε σχέση με τον προηγούμενο ανενεργό του χαρακτήρα. Επίσης, η σύνδεση της πύλης και της τάφρου ενισχύεται και

μέσω των νέων αναλογιών της γέφυρας, οι οποίες επιτρέπουν την καλύτερη οπτική επαφή τόσο με την τάφρο, όσο και με το τείχος.

Είναι γεγονός ότι ο Renzo Piano με αυτή του την πρόταση προσπαθεί να **επαναφέρει τη δυναμική, τη λιτότητα, τη διαχρονικότητα και την ειλικρίνεια που χαρακτήριζε την είσοδο στην ιστορική πόλη**. Ουσιαστικά αποδέχεται ότι το τείχος αποτελεί όριο, παράλληλα όμως **επαναπροσδιορίζει τη σχέση μέσα-έξω**, ανακτώντας μια πρότερη μορφή της πύλης που είχε αλλοιωθεί με το πέρασμα των χρόνων. Σκοπός του αρχιτέκτονα δεν ήταν ο εντυπωσιασμός, αλλά ο **σεβασμός στο παρελθόν σε συνδυασμό με την δημιουργία νέων δυναμικών συνδέσεων και δυνατοτήτων εξέλιξης στην πόλη**.

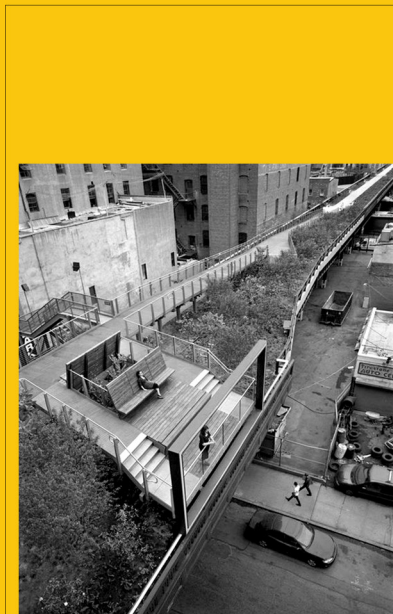

The New York High Line Park

αρχιτέκτονες | James Corner Field Operations, Diller Scofidio and Renfro

τοποθεσία | Manhattan, Νέα Υόρκη

λειτουργία | πάρκο

Το High Line Park αποτελεί ένα από τα πλέον αξιοσημείωτα πάρκα της σύγχρονης αρχιτεκτονικής, διότι δίνει μια νέα πνοή στους χαοτικούς ρυθμούς της Νέας Υόρκης, δροσίζει και μεταμορφώνει την όψη της πόλης. Στο υπερυψωμένο επίπεδο του πάρκου, στις πρώην εγκαταλελειμμένες σιδηροδρομικές γραμμές, κυριαρχεί η αίσθηση της χαλάρωσης, της ευεξίας, της ηρεμίας. Ειδικότερα, σε αστικό επίπεδο το πάρκο γεμάτο ζωή και χρώματα προσφέρει ασφάλεια και ψυχική ανάταση στους επισκέπτες του, κάτι το οποίο είναι πλέον ζητούμενο σε αυτούς τους ταχύτατους ρυθμούς ζωής. Αντιθέτως στο επίπεδο του δρόμου βρίσκεται κανείς αντιμέτωπος με μια εντελώς διαφορετική κατάσταση. Ο περιπατητής κατακλύζεται από αισθήματα άγχους, πίεσης, από φοβίες της αποπνικτικής καθημερινότητας λόγω των πολύβουων εμπορικών και πολυσύχναστων δρόμων.

Η κοινωνική πραγματικότητα, η οποία αντανακλάται σαφώς και στην ίδια την εικόνα του πάρκου, υπενθυμίζει την ανάγκη και αυτού να ανταποκρίνεται, στο μέρος του εφικτού, στις μεταβαλλόμενες ανάγκες του αστικού περιβάλλοντος. **Εντός του πάρκου επικρατεί ευφορία και αισιοδοξία, ενώ εκτός δημιουργείται μια επιμήκης, νεκρή ζώνη, ένα αστικό κενό που προκαλεί συναισθήματα φόβου, ανασφάλειας και ανησυχίας. Τέτοιες καταστάσεις είναι που καθιστούν το High Line Park ένα σύγχρονο «τείχος» στην αστική δομή της πόλης.**

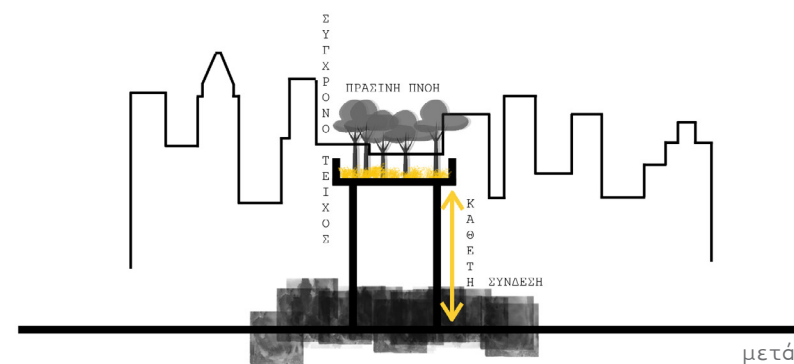
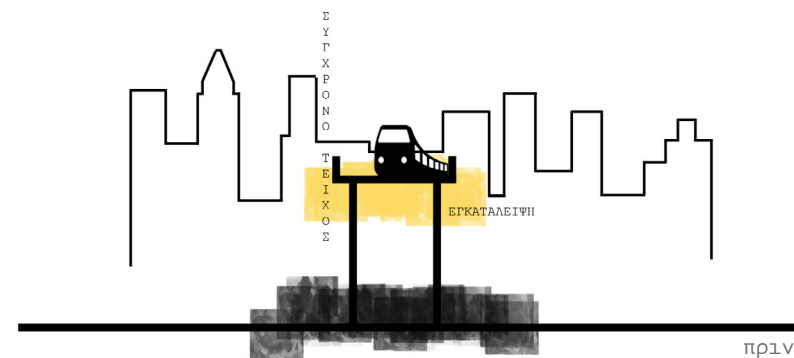
Η υψομετρική διαφορά των εννέα μέτρων μεταξύ των πρώην σιδηροδρομικών γραμμών και του επιπέδου του δρόμου συντείνει στο χαρακτηρισμό του High Line Park ως σύγχρονου «τείχους» στην πόλη. Στο επίπεδο

του πάρκου διακρίνεται η επιθυμία των αρχιτεκτόνων να διατηρηθεί ο πρώην βιομηχανικός χαρακτήρας του High Line, ιδίως μέσω των υλικών που επέλεξαν και της «αγρο-τεκτονικής» (agri-tecture) προσέγγισης που ακολούθησαν, προσφέροντας μια πράσινη στέγη στην πόλη, ενοποιώντας διαφορετικές δυναμικές γειτονιές του Manhattan. Αντίθετα, **το επίπεδο του δρόμου παραμελείται, μένει ασχεδίαστο σχηματίζοντας μια νεκρή ζώνη μέσα στην καρδιά της πόλης, τονίζοντας την αντιθετική σχέση μεταξύ του πάνω και του κάτω, του «ζωντανού» και του «νεκρού»**. Εξάλλου, ο μόνος σχεδιασμός που πραγματοποιήθηκε στο επίπεδο του δρόμου ήταν οι κατακόρυφες προσβάσεις-συνδέσεις με το υπερυψωμένο πάρκο, χωρίς να του αποδίδεται κάποια άλλη λειτουργία πέρα από τη σύνδεση με το άνω επίπεδο. Αυτή η σχεδιαστική αντίθεση είναι άλλωστε που δημιουργεί το όριο στη δομή της πόλης.

Πρωταρχικός στόχος της εν λόγω επέμβασης ήταν ο **σεβασμός στην βιομηχανική κληρονομιά της πόλης και της μνήμης αυτής**. Βέβαια αυτό είχε γίνει ξεκάθαρο από την διατήρηση των σιδηροδρομικών γραμμών που προϋπήρχαν και τη μεταμόρφωση της περιοχής σε ένα νέο αξιοποιήσιμο δημόσιο χώρο. Αξιοσημείωτος ως προς την επέμβαση είναι ο επιμελώς «ατελής» σχεδιασμός του πάρκου που αφήνει περιθώριο για μελλοντικές προτάσεις προσδίδοντας έναν συνεχώς εξελισσόμενο χαρακτήρα στην πόλη.

Βάσει των ανωτέρω συνάγεται ότι η επέμβαση αυτή αναγνωρίζεται πράγματι ως ένα **πρότυπο για τον καινοτόμο σχεδιασμό και τη βιωσιμότητα** και αποτελεί πηγή έμπνευσης για άλλες πόλεις ως απόδειξη της δραματικής αλλαγής που μπορεί να

φέρει η αρχιτεκτονική τοπίου στην ποιότητα της ζωής στις πόλεις. Ωστόσο, ερωτηματικά εξακολουθούν να υπάρχουν σχετικά με τη διαφορετική αντιμετώπιση του πάνω και του κάτω τμήματος, ερωτηματικά σχετικά με την έλλειψη σχεδιασμού του κάτω τμήματος, το οποίο παραμένει ως αστικό κενό μετατρέποντας έτσι το High Line σε **ένα σύγχρονο «τείχος»**.

MOBO Streamlines Public Access to Cartagena's Unesco-Protected Fortress Wall

αρχιτέκτονες | MOBO Architects

τοποθεσία | Cartagena, Bolívar, Κολομβία

λειτουργία | πάρκο, πολιτιστικές χρήσεις

Η πρόταση αυτή περιλαμβάνει τη συνολική ανάπλαση του τείχους της Cartagena στην Κολομβία, που σκοπό έχει τη δημιουργία μιας νέας εμπειρίας-διαδρομής για τους πολίτες, αλλά και την πόλη γενικότερα. Ένας από τους βασικούς στόχους του έργου είναι η ανάδειξη του υφιστάμενου τείχους και ο σεβασμός της ιστορικής του διαδρομής που διεγείρουν τη συλλογική μνήμη του τόπου.

Δομές, όπως τα τείχη, αποτελούν γραμμικό όριο, καθώς δημιουργούν ασυνέχειες στον σύγχρονο αστικό ιστό. Τα τείχη συμβάλλουν ουσιαστικά στην ενθύμηση του παρελθόντος, στην αφύπνιση της ιστορικής μνήμης του τόπου, παρά το ότι το παρόν, η εξέλιξη και η επέκταση της πόλης έξω από αυτά τα καθιστούν όρια ανάμεσα στο μέσα και το έξω, το παλιό και το νέο. Αυτή η κατάσταση θέτει το τείχος στο «ανάμεσα», κάτι το οποίο δεν είναι εύκολα διαχειρίσιμο, καθώς προκαλεί αμηχανία στη σχεδίαση των χώρων δίπλα από τα τείχη, με αποτέλεσμα την εγκατάλειψη και ερήμωσή τους.

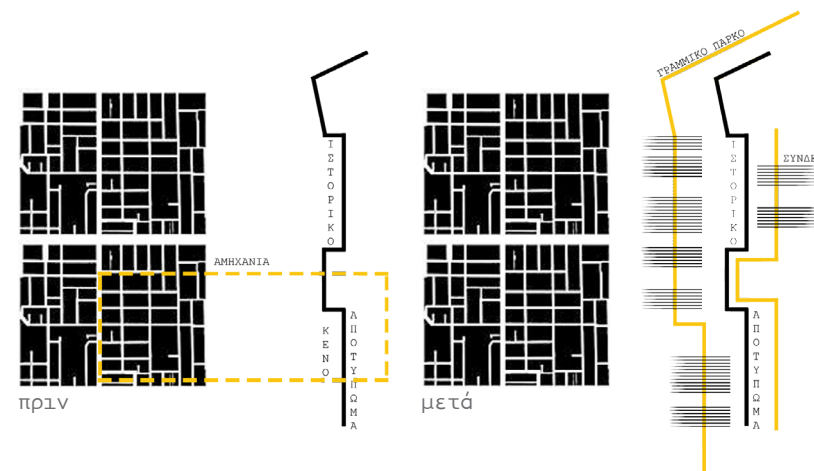
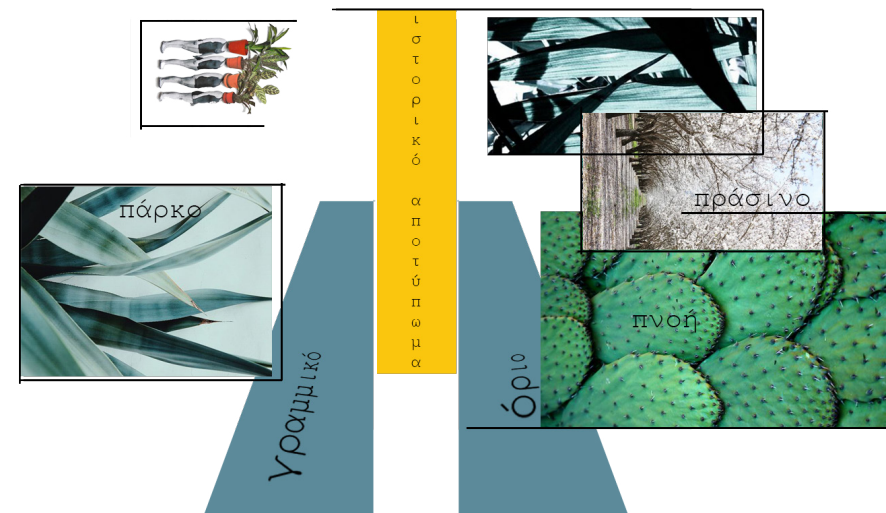
Κατά συνέπεια, η διαχείριση αυτών των κενών δημόσιων χώρων κρίνεται απαραίτητη και μπορεί να επιτευχθεί μέσω της ανάπλασης και του επαναπροσδιορισμού τους. Με βάση αυτά τα δεδομένα οι αρχιτέκτονες, επειδή ακριβώς αποδέχονται το **τείχος σαν όριο, δεν προσπαθούν να το αποδομήσουν**, αλλά προκειμένου να δημιουργήσουν συνδέσεις και να αποδώσουν έναν ενιαίο χαρακτήρα, μια συνέχεια στην πόλη, **χρησιμοποιούν ένα γραμμικό τοπιακό σύστημα σχεδίασης στο οποίο εμφανίζονται κατακόρυφες συνδέσεις.**

Για την διαχείριση αυτού του γραμμικού ορίου οι

MOBO Architects σχεδιάζουν ένα γραμμικό πάρκο, που εκτείνεται παράλληλα στα τείχη προσφέροντας μια νέα εμπειρία στον περιπατητή και μια νέα «πράσινη» πνοή στην πόλη. Επιπλέον, γραμμικότητα στην επέμβαση προσδίδει και η δημιουργία ενός καναλιού νερού στα αποτυπώματα των κατεστραμμένων τμημάτων του τείχους, επαναφέροντας την συνέχειά του, διεγείροντας την ιστορική μνήμη των κατοίκων και καθοδηγώντας τους επισκέπτες του πάρκου κατά μήκος του ιστορικού άκρου της πόλης.

Περαιτέρω να υπογραμμιστεί ότι μολονότι οι γενικές αρχές σχεδίασης του πάρκου ακολουθούν έναν γραμμικό, ενιαίο χαρακτήρα, η μεγάλη έκταση της συγκεκριμένης επέμβασης επέβαλε μικρές διαφοροποιήσεις ανάλογα με κάθε περιοχή. Μπορεί κάθε περιοχή να σχεδιάστηκε διαφορετικά με βάση τις ιστορικές συνθήκες, τη χρήση του χώρου και το αστικό περιβάλλον, ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι το λεξιλόγιο που χρησιμοποιήθηκε σε όλο το μήκος της πρότασης είναι κοινό.

Συμπερασματικά, η συγκεκριμένη πρόταση επικεντρώνεται στην **ανάδειξη των τειχών, στη διαχείριση τους ως ορίου και στη σχέση παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος**. Πρόκειται για μια επέμβαση ήπιας μορφής που δεν επιθυμεί να ξεχωρίσει ούτε να εντυπωσιάσει, αλλά να υπογραμμίσει την ιστορική δομή προσφέροντας στο σήμερα μια νέα δυναμική προσέγγιση/σύνδεση του τότε με το τώρα.

105

συμπεράσματα

Στον 20ο αιώνα παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στην κοινωνία, στη δομή των πόλεων και στα αστικά δίκτυα. **Η πόλη τουριστικοποιείται, εμπορευματοποιείται, θυλακοποιείται με απώτερο σκοπό το κέρδος και την οικονομική ανάπτυξη ιδιωτικών επιχειρήσεων.** Είναι γεγονός ιδίως σήμερα ότι η υποβάθμιση του δημόσιου χώρου με την ιδιωτικοποίηση, τα κατασκευασμένα τουριστικά θέρετρα, τα θεματικά πάρκα και τα εμπορικά κέντρα δημιουργεί την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον του και διεκδίκησης του δημόσιου χώρου. Η «εχθρική», καταναλωτική και αναλώσιμη πλέον πόλη συνθέτει μία εικόνα συνεχόμενων αλλαγών και μεταβολών εισάγοντας το εφήμερο και την ανασφάλεια στην κοινωνία, μια κοινωνία ανθρώπων βιαστικών, κακοδιάθετων και απρόθυμων να επενδύσουν χρόνο στο αστικό περιβάλλον.

Αυτά τα νέα δεδομένα, που πλέον χαρακτηρίζουν την πόλη και τις συνθήκες της, δεν ήταν δυνατό να αφήσουν ανεπηρέαστη την αρχιτεκτονική, η οποία ασφαλώς μεταλλάσσεται χωροχρονικά σύμφωνα με τις κοινωνικές επιταγές, καθώς αποτελεί φαινόμενο των πόλεων. **Η αρχιτεκτονική της πόλης αποπροσανατολίζεται από τον κοινωνικό της χαρακτήρα και μετατρέπεται σε μία αρχιτεκτονική εκμετάλλευσης, κερδοφορίας και εξυπηρέτησης συμφερόντων λησμονώντας κάθε επαφή με τις ρίζες, την παράδοση, το ιστορικό παρελθόν της κάθε πόλης.**

Οι συνθήκες αυτές, όπως παρουσιάστηκαν εκτενώς στην παρούσα, θέτουν ένα όριο στην υγιή εξέλιξη της πόλης δημιουργώντας ασυνέχειες στον ιστό της και στην ιστορική της πορεία. Αυτή η ασυνέχεια

γίνεται πιο εμφανής στα ιστορικά κέντρα των πόλεων, καθώς η σύγκρουση παρελθόντος-παρόντος γίνεται πιο έντονη και πιο «βίαιη». Εξ αυτού του λόγου τίθεται προβληματισμός σχετικά με το πώς η αρχιτεκτονική μπορεί να επαναπροσδιορίσει τις σταθερές της με σκοπό την επαναφορά της συνέχειας στην πόλη και την επανάκτηση της ιστορικής και πολιτιστικής της ταυτότητας και κληρονομιάς.

Ένας τρόπος διαχείρισης και αντιμετώπισης των αναφωσμένων προβλημάτων της σύγχρονης πόλης αναπτύχθηκε διεξοδικά στα περισσότερα παραδείγματα/επεμβάσεις που προαναφέρθηκαν, τα οποία ακολουθούν στρατηγικές σχεδίασης και υλοποίησης προσανατολισμένες στο σεβασμό του ιστορικού παρελθόντος της πόλης, στην αφύπνιση της συλλογικής μνήμης των κατοίκων, στη σύνδεση παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Η επιθυμία να διαφυλάξουμε το παρελθόν είναι μέρος της προσπάθειας μας να διαφυλάξουμε τον εαυτό μας. Αν δεν γνωρίζουμε το πού βρισκόμαστε, είναι δύσκολο να γνωρίζουμε το πού πηγαίνουμε. **Το παρελθόν είναι το θεμέλιο της ατομικής και της συλλογικής ταυτότητας, μπορεί να προσδώσει σπουδαιότητα τόσο στο σήμερα όσο και στο αύριο εξασφαλίζοντας την ιστορική κληρονομιά για τις μετέπειτα γενιές.** Τα ιστορικά αποτυπώματα στην πόλη, που αποτελούν τα τεκμήρια του παρελθόντος, μπορούν να αποκτήσουν ενεργό ρόλο μόνο αν ο άνθρωπος δεν τα αντιμετωπίζει σαν νεκρούς δημόσιους χώρους που του προκαλούν αμηχανία, αλλά ως **ενεργούς ζωτικής σημασίας χώρους ενισχύοντας την ιστορική και πολιτιστική αξία τους.**

Συμπερασματικά, καταλήγουμε στο ότι πράγματι η αναθεώρηση του παρελθόντος επιτελείται μέσα από τη νέα αφηγηματικότητα που αποκτά η υλικότητα της μνήμης (μνημείο, πλατεία, ονοματοθεσίες) στο πλαίσιο της οικειοποίησης από διαφορετικά συλλογικά υποκείμενα σε διαφορετικές ιστορικές συγκυρίες. Κάτω από αυτό το πρίσμα, τα ιστορικά μνημεία ως πολυφωνικοί, μνημονικοί τόποι αποτελούν μία συνεχώς μεταβαλλόμενη οπτική καταγραφή της συλλογικής μνήμης. Ιδανική θεωρείται μία **ανασυγκρότηση των πόλεων βασισμένη στις αναπλάσεις και την αναζωογόνηση των ιστορικών τους κέντρων, στην πολιτιστική και την ήπια τουριστική ανάπτυξη σε συνδυασμό με την ανάμειξη και άλλων χρήσεων γης, με την ουσιαστική συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των επεμβάσεων, την ανάδειξη της ιστορικής-πολιτιστικής κληρονομιάς και την προώθηση της αρχιτεκτονικής δημιουργίας, την αναζωογόνηση του πολεοδομικού ιστού και την επαναχρησιμοποίηση του κτιριακού αποθέματος, την υιοθέτηση μιας νέας φιλοσοφίας αστικών μετακινήσεων με τα πόδια, το ποδήλατο, τη δημόσια συγκοινωνία.**

Τα κέντρα των πόλεων με την «κανονική», όπως έχει υποστηρίξει και ο L.Benevolo, βιώσιμη χρήση τους θα μπορέσουν να αποτελέσουν τα καλύτερα παραδείγματα αειφορίας, τα υγιή πρότυπα που χρειάζονται οι πόλεις για να συνεχίζουν να λειτουργούν ως πυρήνες της ανθρώπινης ανάπτυξης και του πολιτισμού. Δίνοντας έμφαση στον πολιτισμό, την ιστορική κληρονομιά και στην ανακύκλωση του αστικού χώρου αποφεύγοντας όμως την μονολειτουργικότητα και την αλλοίωση της ιστορίας του κέντρου, η ολοκληρωμένη ανάπλαση των ιστορικών πυρήνων των πόλεων ανάγεται

σε μηχανισμό διάδοσης της βιώσιμης αστικής αναζωογόνησης και δεν αποτελεί πρόσχημα για την ιδιοποίηση κάθε αξίας στην πόλη από το κεφάλαιο. **Με την κατάλληλη διαχείριση των τόπων αυτών και την εξεύρεση της αρμόζουσας ισορροπίας ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν μπορούν να λειτουργήσουν ως πολιτισμικοί πυρήνες, ως «ανάσα» ιστορίας, γνώσης, ισορροπίας μέσα στην πόλη και όχι ως θραύσματα μιας αλλοτινής εποχής, μπορούν να μετατραπούν σε φορείς πολιτισμού και μνήμης με απώτερο σκοπό τη δημιουργία πολυλειτουργικών τοπίων, με σκοπό την εξέλιξη της πόλης.**

Βιβλιογραφία

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

_Augé Marc, *Non-places, Introduction to an anthropology of supermodernity*, εκδ. Verso, London, 1995

_Benevolo Leonardo, *Η πόλη στην Ευρώπη*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1997

_Boyer Christine M., *The City of Collective Memory: Its historical imagery and architectural elements*, εκδ. MIT Press, London, 1996

_Franck Karen A., Stevens Quentin, *Loose Space: Possibility and Diversity in Urban Life*, εκδ. Routledge, London and New York, 2007

_Giedion Sigfried, *Space, Time and Architecture*, εκδ. Harvard University Press, 1967

_Halbwachs Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, επιμ. Μαντόγλου Α., εκδ. Παπαζήση ΑΕΒΕ, Αθήνα, 2013

_Harvey David, *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας: διερεύνηση των απαρχών της πολιτισμικής μεταβολής*, εκδ. Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 1990

_Jodelet Denise, *Mémoire de masse: le côté morale et affectif de l'histoire*, Bulletin de psychologie, 405, XLV, 1992

_Krier Rob, *Town Spaces, Contemporary Interpretations in Traditional Urbanism*, εκδ. Birkhäuser, 2006

_Le Goff Jacques, *Ιστορία και μνήμη*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1998

_Lefebvre Henri, *Δικαίωμα στην πόλη*, εκδ. Κουκκίδα, 2007

_Lowy Michael, Walter Benjamin, *Προμήνευμα Κινδύνου/ Μια ανάγνωση των θέσεων «Για τη φιλοσοφία της ιστορίας»*, εκδ. Πλέθρον, 2004,

_Lynch Kevin, *The image of the city*, εκδ. The MIT Press, 1960

_Nietzsche Friedrich, *Ιστορία και ζωή*, εκδ. «ΓΝΩΣΗ», Αθήνα, 1993

_Noberg-Schulz Christian, *Genius Loci*, εκδ. Πανεπιστημιακές εκδόσεις, 2009

_Nora Pierre, *Between memory and history: Les lieux de memorie*, εκδ. Galimard, Paris, 1992

_Ricoeur Paul, *Η μνήμη, η ιστορία, η λήθη*, εκδ. Ίνδικτος, 2013

_Rossi Aldo, *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, εκδ. University Studio Press, 1991

_Sennett Richard, *The Fall of Public Man*, εκδ. Penguin, 2003

_Sennett Richard, Λυκιαρδόπουλος Γεράσιμος (επιμ.), *Η τυραννία της οικειότητας, Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, εκδ. Νεφέλη, 1999

_Tschumi Bernard, *Architecture and Disjunction*, εκδ. MIT Press Ltd, 1996

_Tschumi Bernard, *Le Fresnoy, Architecture in/between*, εκδ. The Monacelli press, 1999

_Van Dijk Hans, *Nederlands Architectuur instituut, West 8 Landscape Architects* (επιμ.), *Colonizing the Void*, εκδ. NAI Publishers, 1996

_Venturi Robert, *Complexity and Contradiction in Architecture*, εκδ. The Museum of Modern Art Papers on Architecture, 1977

_Yates Frances A., *Η τέχνη της μνήμης*, Άρης Μπερλής (μτφρ.), εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2014

_Γοσπονίδη Άσπα, Μπεριάτος Ηλίας (επιμ.), *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2006

_Λέφας Παύλος, *Αρχιτεκτονική και κατοίκηση, από τον Heidegger στον Koolhaas*, εκδ. Πλέθρον, 2008

_Μαντόγλου Άννα, *Κοινωνική μνήμη, κοινωνική λήθη: έκδηλες και λανθάνουσες μορφές κοινωνικής σκέψης*, εκδ. Πεδίο, Αθήνα, 2010

_Μανωλίδης Κώστας, Καναρέλης Θεοκλής (επιμ.), *Η διεκδίκηση της υπαίθρου, Φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα*, εκδ. ΙΝΔΙΚΤΟΣ, 2009

_Μπενβενίστε Ρίκα, Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης: ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1999

_Παπαϊωάννου Τάσης, *Η αρχιτεκτονική και η πόλη*, εκδ. Καστανιώτη, 2008

_Σκουτέλης Νίκος, *Ο πόλεμος χωροτάκτης: το δίκτυο των πόλεων-οχυρών στο κατά θάλασσαν κράτος της Βενετίας 16ος-17ος αιώνας*, εκδ. Πολιτιστικό ίδρυμα ομίλου Πειραιώς, 2013

_Σταυρίδης Σταύρος (επιμ.), *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2006

_Σταυρίδης Σταύρος, *Η συμβολική σχέση με τον χώρο*, εκδ. Κάλβος, Αθήνα, 1990

_Συμεών Ν. Ανδρέας, *Ο δημόσιος χώρος της πόλης*, εκδ. Ωκεανίδα, 2011

_Πανουτσοπούλου Βασιλική, *Σύγχρονος δημόσιος χώρος: Από την κοινότητα στην προσωρινή συλλογικότητα*, ερευνητική εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Ιανουάριος 2014

_Προκόπη Κ. Ανδριάννα, *Η γειτονιά ως εργαλείο παραγωγής του αστικού χώρου*, ερευνητική εργασία, Πολυτεχνείο Κρήτης, Μάρτιος 2015

_Φιλίππου Στέφη, *Αστικοί κενοί τόποι: μηχανισμοί χωρικής αντίληψης και εργαλεία σχεδιαστικής προσέγγισης*, Πολυτεχνείο Κρήτης, Σεπτέμβριος 2010

ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

_Lazzarotti Roberta, *Historical centres: changing definitions*, στο IJPP-Italian Journal of Planning Practice, Vol. I, issue 1-2011

_Πάγκαλος Παναγιώτης, *Ιδεολογία και μνήμη, Αρχιτέκτονες*, τ.45-περίοδος Β, Μάιος-Ιούνιος 2004

_Πετρίδου Βασιλική, *Η αρχιτεκτονική ως μνήμη στο έργο του Aldo Rossi*, Περιοδικό Αρχιτέκτονες, τ.45-περίοδος Β, Μάιος-Ιούνιος 2004

_Κοντογιάννη Χριστίνα-Μαρία, *Μητροκανέλου Κωνσταντίνα, Πόλη και ψυχή: κατασκευάζοντας μνήμες... στο χώρο και στο χρόνο*, ερευνητική εργασία, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Ιούλιος 2013

_Κούρος Δημοσθένης, *Οριοθέτηση, τα όρια της ανθρώπινης αντίληψης*, ερευνητική εργασία, Πολυτεχνείο Κρήτης, Ιανουάριος 2013

_Μήλια-Αργεΐτη Αικατερίνη, *Homo Ludens: Από την νεωτερική στη σύγχρονη πόλη*, ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, Φεβρουάριος 2012

_Μπίστη Μαριάνα, *Δημόσιου χώρου χρήστες αναζητούνται*, ερευνητική εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Μάρτιος 2012

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

_Πορτάλιου Ελένη, Το παράδειγμα της Φλωρεντίας, Περιοδικό Αρχιτέκτονες, τ.45-περίοδος Β,Μάιος-Ιούνιος 2004

_Τουρνικιώτης Παναγιώτης, Πρέπει να ξεχνάς για να θυμάσαι, Περιοδικό Αρχιτέκτονες, τ.45-περίοδος Β, Μάιος-Ιούνιος 2004

_Φατσέα Ρένα, Μια θεμελιακή σχέση για την διασφάλιση τόπων συλλογικού νοήματος σήμερα,Περιοδικό Αρχιτέκτονες, τ.45-περίοδος Β, Μάιος-Ιούνιος 2004

<http://www.landezine.com/index.php/2009/08/toledo-escalator/>

[_http://aasarchitecture.com/2013/07/el-greco-congress-center--by-rafael-moneo.html](http://aasarchitecture.com/2013/07/el-greco-congress-center--by-rafael-moneo.html)

[_http://www.archdaily.com/208764/san-telmo-museum-nieto-sobe-jano-arquitectos](http://www.archdaily.com/208764/san-telmo-museum-nieto-sobe-jano-arquitectos)

[_http://www.nietosobejano.com/project.aspx?i=3&t=_MUSEO_SAN_TELMO](http://www.nietosobejano.com/project.aspx?i=3&t=_MUSEO_SAN_TELMO)

[_http://www.arcstreet.com/article-urban-square-car-parkaccess--in-cascais-portugal-miguel-arruda-architect-118505170.htm](http://www.arcstreet.com/article-urban-square-car-parkaccess--in-cascais-portugal-miguel-arruda-architect-118505170.htm)

[_http://www.archdaily.com/636481/surface-treatment-of-car-parking-in-d-diogo-de-menezes-square-miguel-arruda-arquitectos-associados](http://www.archdaily.com/636481/surface-treatment-of-car-parking-in-d-diogo-de-menezes-square-miguel-arruda-arquitectos-associados)

[_http://www.domusweb.it/en/news/2012/06/25/the-renovated--cidadela-de-cascais.html](http://www.domusweb.it/en/news/2012/06/25/the-renovated--cidadela-de-cascais.html)

[_http://www.zahahadid.com/masterplans/eleftheria-square/](http://www.zahahadid.com/masterplans/eleftheria-square/)

[_http://estia.hua.gr/file/lib/default/data/10774/theFile](http://estia.hua.gr/file/lib/default/data/10774/theFile)

[_http://teeserver.tee.gr/online/epikaira/2002/2207/pg104.shtml](http://teeserver.tee.gr/online/epikaira/2002/2207/pg104.shtml)

[_http://users.auth.gr/tzonos/lectures/monternismos.pdf](http://users.auth.gr/tzonos/lectures/monternismos.pdf)

[_http://www.architravel.com/architravel/building/la-granja-escalators/](http://www.architravel.com/architravel/building/la-granja-escalators/)

[_http://arquitectes.coac.net/jamlet/projects/01_publicspace/PS15/index.html](http://arquitectes.coac.net/jamlet/projects/01_publicspace/PS15/index.html)

ΔΙΑΔΥΚΤΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

[_http://www.zahahadid.com/masterplans/eleftheria-square/](http://www.zahahadid.com/masterplans/eleftheria-square/)

[_http://www.rpbw.com/project/86/valletta-city-gate/](http://www.rpbw.com/project/86/valletta-city-gate/)

[_http://www.archdaily.com/632066/valletta-city-gate-renzo-piano](http://www.archdaily.com/632066/valletta-city-gate-renzo-piano)

[_http://www.archdaily.com/24362/the-new-york-high-line-officially-open](http://www.archdaily.com/24362/the-new-york-high-line-officially-open)

[_http://www.landezine.com/index.php/2014/01/high-line-section-2-by-james-corner-field-operations/](http://www.landezine.com/index.php/2014/01/high-line-section-2-by-james-corner-field-operations/)

[_http://www.archdaily.com/583646/moboto-streamline-public-access-to-cartagena-s-unesco-protected-fortress-wall](http://www.archdaily.com/583646/moboto-streamline-public-access-to-cartagena-s-unesco-protected-fortress-wall)

[_http://www.moboarchitects.com/cartagena](http://www.moboarchitects.com/cartagena)

εικόνα 1

[_https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/originals/ff/06/79/ff067914b7048a8f4dc706c7b149a34e.jp](https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/originals/ff/06/79/ff067914b7048a8f4dc706c7b149a34e.jp)

εικόνα 2

[_http://www.barbarakruger.com](http://www.barbarakruger.com)

εικόνα 3|4

[_https://www.artsy.net/artwork/dougkeyes-chinatown-san-francisco](https://www.artsy.net/artwork/dougkeyes-chinatown-san-francisco)

εικόνα 5

[_http://www.widewalls.ch/consumerist-culture-art-10-artworks/](http://www.widewalls.ch/consumerist-culture-art-10-artworks/)

εικόνα 6

[_https://www.artsy.net/artwork/andywarhol-oranges-from-spacefruit-still-lifes-1](https://www.artsy.net/artwork/andywarhol-oranges-from-spacefruit-still-lifes-1)

εικόνα 7

[_http://medina.org/LinkClick.aspx?fileticket=o51sgY90ve8%3D&tabid=67&mid=436](http://medina.org/LinkClick.aspx?fileticket=o51sgY90ve8%3D&tabid=67&mid=436)

εικόνα 8

[_https://gr.pinterest.com/pin/714242822123291013/](https://gr.pinterest.com/pin/714242822123291013/)

εικόνα 9

[_https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/474x/2d/71/d8/2d71d8bd116bbcde228400d24b7677d5.jp](https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/474x/2d/71/d8/2d71d8bd116bbcde228400d24b7677d5.jp)

εικόνα 10

[_http://www.widewalls.ch/consumerist-culture-art-10-artworks/](http://www.widewalls.ch/consumerist-culture-art-10-artworks/)

εικόνα 11

[_http://edc.hcdn.co/assets/16/20/480x720/1463941523-gettyimages-515497402.jpg](http://edc.hcdn.co/assets/16/20/480x720/1463941523-gettyimages-515497402.jpg)

εικόνα 12

[_http://www.nga.gov/content/ngaweb/features/the-memory-of--time/traces-of-history.html](http://www.nga.gov/content/ngaweb/features/the-memory-of--time/traces-of-history.html)

εικόνα 13|14|15

[_http://www.johnbatho.com/galerie.php?galerie_id=14&page_id=1](http://www.johnbatho.com/galerie.php?galerie_id=14&page_id=1)

εικόνα 16

[_http://www.thomasprinz.com/#](http://www.thomasprinz.com/#)

εικόνα 17

[_http://www.archdaily.com/636481/surface-treatment-of-car-parking-in-d-diogo-de-menezes-square-miguel-arruda-arquitectos-associados](http://www.archdaily.com/636481/surface-treatment-of-car-parking-in-d-diogo-de-menezes-square-miguel-arruda-arquitectos-associados)

εικόνα 18

[_http://www.archdaily.com/208764/santelmo-museum-nieto-sobejano-arquitectos](http://www.archdaily.com/208764/santelmo-museum-nieto-sobejano-arquitectos)

εικόνα 19

[_http://www.zahahadid.com/masterplans/eleftheria-square/](http://www.zahahadid.com/masterplans/eleftheria-square/)

εικόνα 20

[_http://arquitectes.coac.net/jamlet/projects/01_publicspace/PS15/index.html](http://arquitectes.coac.net/jamlet/projects/01_publicspace/PS15/index.html)

εικόνα 21

[_http://aasarchitecture.com/2013/07/el-greco-congress-center--by-rafael-moneo.html](http://aasarchitecture.com/2013/07/el-greco-congress-center--by-rafael-moneo.html)

εικόνα 22

[_http://www.moboarchitects.com](http://www.moboarchitects.com)

εικόνα 23

[_https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/474x/86/0a/6a/860a6aa7fabcb35a14250139f5c236ef.jp](https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/474x/86/0a/6a/860a6aa7fabcb35a14250139f5c236ef.jp)

εικόνα 24

[_http://www.landezine.com/index.php/2009/08/toledo--escalator/toledo-escalator13/](http://www.landezine.com/index.php/2009/08/toledo--escalator/toledo-escalator13/)

εικόνα 25

[_http://arquitectes.coac.net/jamlet/projects/01_publicspace/PS15/index.html](http://arquitectes.coac.net/jamlet/projects/01_publicspace/PS15/index.html)

εικόνα 26|27

[_http://aasarchitecture.com/2013/07/el-greco-congress-center--by-rafael-moneo.html](http://aasarchitecture.com/2013/07/el-greco-congress-center--by-rafael-moneo.html)

εικόνα 28|29

[_http://www.archdaily.com/208764/santelmo-museum-nieto-sobejano-arquitectos](http://www.archdaily.com/208764/santelmo-museum-nieto-sobejano-arquitectos)

εικόνα 30|31

[_http://www.archdaily.com/636481/surface-treatment-of-car-parking-in-d-diogo-de-menezes-square-miguel-arruda-arquitectos-associados](http://www.archdaily.com/636481/surface-treatment-of-car-parking-in-d-diogo-de-menezes-square-miguel-arruda-arquitectos-associados)

εικόνα 32|33

[_http://www.joaomorgado.com/pt/reportagens/pousada-da-cidadela-de-cascais](http://www.joaomorgado.com/pt/reportagens/pousada-da-cidadela-de-cascais)

εικόνα 34|35

[_http://www.zahahadid.com/masterplans/eleftheria-square/](http://www.zahahadid.com/masterplans/eleftheria-square/)

εικόνα 36|37

[_http://www.archdaily.com/632066/vallettacity-gate-renzo-piano](http://www.archdaily.com/632066/vallettacity-gate-renzo-piano)

εικόνα 38

[_http://farm7.static.flickr.com/6137/5931709110_b1702d1ca1_b.jpg?rand=288482043](http://farm7.static.flickr.com/6137/5931709110_b1702d1ca1_b.jpg?rand=288482043)

εικόνα 39

[_http://www.e-architect.co.uk/new-york/high-line-park](http://www.e-architect.co.uk/new-york/high-line-park)

εικόνα 40|41

[_http://www.archdaily.com/583646/mobo-to-streamline-public-access-to-cartagena-s-unesco-protected-fortress-wall](http://www.archdaily.com/583646/mobo-to-streamline-public-access-to-cartagena-s-unesco-protected-fortress-wall)

Στις σελίδες 32, 82, 83, 86, 87, 91, 95, 99, 102, 103, 106, 107, 111, 112, 117 και 139 τα διαγράμματα και τα κολάζ είναι αποτέλεσμα προσωπικής επεξεργασίας.

μ
ν
ή
μ
η

